

Arhiiviajaloolane Arnold Soom

(3. juuni 1900 –
28. juuli 1977)

Enn Küng

I. Elulugu ja teenistuskäik

Balti Ajaloo Komisjonis Göttingenis on koostamisel Balti ajaloolaste biobibliograafiline leksikon, milles ilmub ülevaade ka Arnold Soomi elust ja teadustegevusest, pearõhuga viimati nimetatul. Selle ülevaate jaoks materjali kogudes sattus siinkirjutaja kätte Soomi elukäigu kohta nii mõndagi huviväärset, mida Saksa lugejale pole aga põhjust detailides tutvustada; pigem anda siis juba Eesti lugejale põhjalikum käsitlus talukeskkonnast pärit mehe arengust 20. sajandi keskpaiga üheks viljakamaks ja kindlasti rahvusvaheliselt tuntuimaks Eesti juurtega majandusajaloolaseks. Liiatigi oli Arnold Soomil 2015. aastal 115. sünniaastapäev ning järgmisel, 2017. aastal, möödub 40 aastat tema surmast.¹

Arnold Soomi elu ja tegevuse kohta

on säilinud suurel hulgal materjali. Tema isikufondid asuvad nii Rootsi Riigiarhiivis (= SRA, Arnold Sooms arkiv), Eesti Rahvusarhiivi riigiarhiivis Tallinnas (= ERA, f. 4370) kui ka Tartu Ülikooli raamatukogus (= TÜR, f. 152). Samas on nendes fondides sisalduv biograafiline materjal paljuski katutuv. Soomi väga ulatuslik era- ja teaduslik kirjavahetus ning teaduslooming paiknevad peamiselt Rootsi Riigiarhiivis, Tartu Ülikooli raamatukokku on jõudnud eri arhiivides kogutud materjalid, tööpäevikud, fotod; vähemal määral kirjavahetust. Rahvusarhiivi riigiarhiivis Tallinnas on valdavalt hoiul materjalid Soomi Tartu-, vähemal määral Tallinna perioodist enne eksili suundumist. Lisaks on tema isikutoimikud asutuste juures, millega Soom oli seotud: Hugo Treffneri Gümnaasium,² Tartu Ülikool,³ üliõpilasselts Veljesto,⁴ Eesti Riigi Keskarhiiv Tartus⁵ ja

¹ Tänap Peeter Grünbergi, Lea Kõivu, Valdur Ohmanni, Kai Tafenaud ja Helina Tennasilma abi eest arhiivimaterjalide otsimisel.

² Arnold Soomi isikutoimik Hugo Treffneri Gümnaasiumis: Rahvusarhiivi ajalooarhiivis Tartus = EAA, f. 2022, n. 2, s. 3096 (toimik sisaldab Arnold Soomi avaldust õppima asumiseks 1917. aastal ja terviselehte 1921. aastast).

³ Arnold Soomi isikutoimikud Tartu Ülikoolis. EAA, f. 2100, n. 1, s. 14928, EAA, f. 2100, n. 2, s. 1114 ja EAA, f. 2100, n. 2b, s. 87.

⁴ Arnold Soomi isikuloosid andmed üliõpilasselts Veljestos. EAA, f. 1770, n. 1, s. 109, 187.

⁵ Arnold Soomi isikutoimik Rahvusarhiivi ajalooarhiivis Tartus. EAA, f. 661, n. 1, s. 704.

Tallinnas,⁶ Narva linnavalitsus.⁷ Postuumselt on ilmunud Arnold Soomi mälestused 1940. aastani koos nelja paguluses Rootsis avaldamata jäänud teadusartikli ja bibliograafiaga.⁸

Koolipoiss

Arnold Soom sündis 3. juunil (vkj. 21. mail) 1900. aastal Virumaal omaaegses Vao vallas, Nõmme küla enam kui 50 hektari suuruses Vaino talus talupidajate Karl Soomi ja Miina Emilie Soomi (snd. Palm) vanima pojana.⁹ Ta ristiti s. a. 17. juunil ja kanti Väike-Maarja koguduse hingekirja.¹⁰ Soomil tekkis varakult huvi raamatute vastu, ehkki talulapsena tuli tal teha ka mitmesuguseid talutöid. Alustades 1908. aastal kooliõpinguid Kiltsi vallakoolis, oli tal lugemine selge. Venestusaja tõttu oli kooli õppekeeleks vene keel. Samas sai Soom vallakoolis käia ainult aasta, siis ta haigestus. Järgnes koduõpe emapoolse onu Jakob Palmi perekonna juures, kus ta puutus kokku ka saksa keelega. 1912. aastal astus Soom neljaklassilisse Väike-Maarja kihelkonnakooli, mida juhatas Virumaa tuntud haridus- ja seltsielu tegelane Märt Meos. Et Esimese maailmasõja puhkedes mitte sõjaväkke sattuda, jäi Soom kihelkonnakooli veel ka 1917. aastaks. Väike-Maarjas elas ta üle Veebruarirevolutsiooni. Soom püüdis jätkata õpinguid Rakvere Õpetajate Seminaris, kuid sinna ta sisse ei saanud.¹¹

Seevastu õnnestus tal sügisel 1917 õppima asuda Tartus Hugo Treffneri gümnaasiumi IV klassis.¹² Kooli iseloomustas tugev eesti vaim. Esimesel võimalusel mindi seal 1919.

aasta kevadsemestril üle eestikeelsele õppele. Gümnaasiumi ajal mobiliseeriti Soom 16. mail 1919 Eesti Vabadussõtta Tartu Koolilaste Pataljoni I (hiljem III) roodu koosseisu. Pataljon osales riigiasutuste ja ladude valves. Samuti tuli marssida läbi linna, et rahva meeoleolu tõsta. Augustis 1919 täideti Peipsi-äärsetes vene külates politseilisi ülesandeid, püüti salaviinaajajaid ja väejooksikuid. Edasi viidi noorsõdurid Pihkvasse, kus Soom sattus lühikeseks ajaks rindele. S. a. sügisest oli Soom Tartus tagasi, jäi küll sõjaväeteenistusse, kuid jätkas õpinguid koolis.¹³ Lõplikult vabanes Soom sõjaväest 6. märtsil 1920 kaprali auastmes.¹⁴

Nagu Soom oma mälestusteraamatus märgib, varjutasid tema gümnaasiumiõpinguid sõda, üleminek uuele eestikeelsele õppekavale ja viimasest tulenenud õpetajate sage vahetumine. Seniste venekeelsete õpetajate asemele tulid eestikeelsed, sageli Tartu Ülikooliga seotud inimesed. Eestikeelset erialaterminoloogiat alles loodi. Soom on meenutanud, et Hugo Treffneri gümnaasiumis pöörati palju tähelepanu keeltele, ehkki õpilaste eelteadmised olid vähesed. Senisele eesti, vene ja saksa keelele lisandusid ladina, inglise ja prantsuse keel. Gümnaasiumipäevil, noore Eesti Vabariigi kujunemise taustal osales Soom mitme õpilasühingu tegevuses, mis keskendusid kirjanduse, kunsti ja teaduse propageerimisele kooliõpilaste seas. Ühe sellisena tegutses Tartus koolidevaheline ühing „Leegid“. Õpilasaktivisti ja noorsootegelaseks saadeti Soom üleriigilistele keskkooliõpilaste kongressidele Tartus ja Tallinnas.¹⁵

⁶ Arnold Soomi isikutoimik Rahvusarhiivi riigiarhiivis Tallinnas. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364.

⁷ Arnold Soomi teenistuskiri Narva linnavalitsuse juures. ERA, f. 1180, n. 20, s. 280.

⁸ A. Soom. Mälestusi. Artikleid. Koost. E. Küng. Tartu, 1996.

⁹ Veel sündisid Karli ja Miina Emilie perre tütar Hilda-Marie (1899), pojad Johannes (1903), Heinrich (1905–1910) ja Elmar (1908–1964). Väike-Maarja koguduse personaalraamat (EAA, f. 1232, n. 1, s. 246).

¹⁰ Väike-Maarja koguduse sünnimeetrika (EAA, f. 1232, n. 1, s. 237) ja personaalraamat (EAA, f. 1232, n. 1, s. 246). A. Soomi isikutunnistus (A. Soomi isikufond Tartu Ülikooli raamatukogu = TÜR, f. 152); Arnold Soomi teenistusleht Eesti Riigiarhiivis. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364.

¹¹ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 55–61.

¹² Arnold Soomi avaldus on dateeritud 14. septembril 1917. EAA, f. 2022, n. 2, s. 3096.

¹³ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 67–68.

¹⁴ Arnold Soomi teenistusleht Rahvusarhiivi riigiarhiivis Tallinnas. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364. 10. oktoobril 1922 annetati Arnold Soomile Eesti Vabadussõjast osavõtu eest mälestusmedal. ERA, f. 4370, n. 1, s. 1.

¹⁵ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 61–66.

Gümnaasiumi lõpetas Soom 3. juunil 1922. Tema lõputunnistuse hinded olid kõrged, toonase hindamissüsteemi kohaselt rahuldavad ja head.¹⁶

Kuna Soom oli osalenud Eesti Vabadussõjas, oli tal võimalik nominaalaja ulatuses Tartu Ülikoolis õppida õppemaksuvabalt. 8. septembril 1922 immatrikuleeriti Soom filosoofiateaduskonna üliõpilaseks. Ta valis õppeaineteks Eesti ja naabermaade ajaloo *laudatur*'i, üldajaloo *cum laude* ja algselt ka arheoloogia *cum laude* ulatuses, kuid asendas selle *approbatur*'iga ning õppis lisaks avalikku õigust. Viimane oli filosoofiateaduskonna üldhariv õppeaine, mis sisaldas rahvamajandust, õigusajalugu, riigi-, administratiiv- ja rahvusvahelist õigust.¹⁷ Kuna õpingud olid hakanud venima ja Soomil tuli

õpperaha maksma hakata, lahkus ta ülikoolist; Soom eksmatricleeriti 24. märtsil 1927. Juba sama aasta sügisel püüdis ta õpinguid jätkata, immatrikuleeriti 13. septembril uuesti üliõpilaseks, kuid terviselikel põhjustel jäi ta ka siis õppetööst kõrvale. Taas võeti Soom rektori korraldusega üliõpilaste nimekirja 12. jaanuaril 1929 ja ülikooli lõpetas ta 1930. aasta suvel.¹⁸

Tudengina astus Soom 1923. aasta sügisel üliõpilasseltsi „Veljesto“ liikmeks, kuid lahkus sealt, sest 1924. aasta enamlaste riigipöördekatse järel ei avaldanud „Veljesto“ arvamust toimunu kohta ega astunud *in corpore* Kaitseliitu nagu teised akadeemilised organisatsioonid. Samas ei ole teada, et Soom ise oleks Kaitseliitu kuulunud. Järgnevalt astus ta 1926. aasta kevadkommersi ajal koos

Foto 1925. aasta maist, millele tagaküljele on Soom märkinud: „Ajaloolaste korporatsioon, naljapilt, Soom kaabuga vasemal serval, Erik Tender palja peaga, tema all Georg von Rauch, viimase kõrval prl Allik Rauchi korpitekkel peas, temast paremal veiniankruga Johan Vasar ühe tütarlapse kübar peas, Vasarast paremal Juhan Libe, Libest paremal Karl Soomelt. Tagareas vasakult Becker (?), prl. Hilda (?) Laur, prl. Elviire Amalie (?) Kerem ja Otto Liiv.“ Foto asub: SRA, Arnold Sooms arkiv.

¹⁶ Arnold Soomi gümnaasiumi lõputunnistus, välja antud 29. augustil 1922. EAA, f. 2100, n. 1, s. 14928.

¹⁷ Arnold Soomi õpingute toimik Tartu Ülikoolis. EAA, f. 2100, n. 1, s. 14928. A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 71.

¹⁸ Arnold Soomi õpingute toimik Tartu Ülikoolis: EAA, f. 2100, n. 1, s. 14928.

kahe teise ajalooüliõpilase, Juhan Vasara ja Juhan Libega, korporatsiooni „Sakala“. Viimase vilistlane oli Hendrik Sepp ja koopteeritud vilistlane Arno Rafael Cederberg. „Sakala“ värve Soom siiski ei saanud. 1940. aastal tegi „Veljesto“ Soomile ettepaneku vilistlasena uuesti liituda, millise pakkumise ta ka vastu võttis,¹⁹ pealegi olid tal „Veljestost“ lahkumise järel säilinud mitmed sõprusuhted, näiteks Paul Viidinguga.²⁰

Ülikooliõpingute ajast pidas Soom oma kõige tähtsamaks õpetajaks Soome päritolu professorit Cederbergi (1885–1948), kes oli aastatel 1920–1928 Tartu Ülikooli Eesti ja Põhjamaade ajaloo professor. Cederbergiga sai alguse Eesti ajaloolaste teadusliku kaadri ettevalmistamine ja professionaalne ajaloo teadus. Ta viis üliõpilased arhiivi ja õpetas neile ajalooallikate kriitilist käsitlemist; innustas neid „objektiivset ajaloo tõe“ otsima. Uudsed ja huvitavad olid Cederbergi seminarid. Soom osales seminaridel, kus arutati Eestimaa kristianiseerimise võimaluste üle 12. sajandil ja Jüriöö ülestõusu aastatel 1343–1345.²¹ Võib rääkida Cederbergi koolkonnast; peale Soomi õppisid tema juures tulevased nimekad ajaloolased Hendrik Sepp, Otto (ka Otu) Liiv, Evald Blumfeldt, Nikolai Treumuth (Nigolas Loone), Georg von Rauch, Roland Seeberg-Elverfeldt jmt. Cederberg propageeris Rootsi võimu perioodi uurimist. Tema mõju Soomi teadus-

like huvide kujunemisele oli otsene. Õppejõududest on Soom hinnanud veel Hendrik Seppa ja Peeter Treibergi (Tärvet).²²

Arhiivitöö Eesti Riigi Keskarhiivis

Ülikoolis õppides tuli Arnold Soomil end ise ülal pidada. Vanematekodu suutis majanduslike raskuste tõttu tema õpinguid ainult osaliselt toetada, pealegi hävis suur osa talust 1924. aastal tulekahjus. Soom vajab mingit abiallikat oma õpingute finantseerimiseks. Mõneti juhuse tõttu kujunes ülikooliaastatel tema töökohaks arhiiv. Soomi senine ajalooõpetaja Treffneri gümnaasiumist August Sildnik,²³ kes oli määratud hiljuti asutatud Eesti Riigi Keskarhiivi juhataja kohusetäitjaks, tegi talle ettepaneku asuda arhiivis tööle. 1. oktoobrist 1922 järgmise aasta 15. maini oligi Soom arhiivi palgal ajutise töötajana, misjärel ta vormistati teenistujaks. Töövahekord arhiiviga kestis 20. märtsini 1928.²⁴ Arhiivitööd ja ülikooliõpinguid oli raske ühildada. Nagu Soom 1923. aasta sügisel märkis, tuli tal suurem osa ajast, kella kaheksast hommikul poole kolmeni päeval, leiba teenida arhiiviametnikuna, mistõttu ülikooliõpingud olid muutunud kõrvaltöök.²⁵

Soovides siduda edasist karjääri arhiiviga, täiendas A. Soom oma teadmisi teoreetilise arhiivinduse²⁶ ning keelte alal. Koolis õpitud

¹⁹ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 83–93. Astudes EÜS „Veljesto“ liikmeks, koostas Arnold Soom essee vormis elulookirjelduse (EAA, f. 1770, n. 1, s. 109). Tema kuulumine korporatsiooni „Sakala“ on fikseeritud lihtliikmena 1926. aasta teisest semestrist 1927. aasta teise semestrini. Seejärel kaob ta korporatsiooni nimekirjadest. EAA, f. 1760, n. 1, s. 44A.

²⁰ On säilinud mõned Paul Viidingu semulikud kirjad Arnold Soomile 1928. aastast. ERA, f. 4370, n. 1, s. 12.

²¹ Jüriöö ülestõusu seminar tulenes Juhan Luiga 1924. aastal ilmunud raamatust „Eesti vabadusvõitlus 1343–1345. Harju mäss“, millele ajaloolased reageerisid kriitiliselt: vt. nt.: J. Luiga. Mõned märkused Dr. med. J. Luiga teose kohta. – Eesti Kirjandus 1925, nr. XI, lk. 482–498, nr. XII, lk. 539–550; H. Sepp. Märkusi dr. J. Luiga teose „Eesti vabadusvõitlus 1343–1345“ kohta. – Ajalooline Ajakiri 1925, nr. 4, lk. 131–148.

²² A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 71–72; Arnold Soomi õpinguraamat. EAA, f. 2100, n. 1, s. 14928.

²³ August Sildnik (1886–1955), õppis Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas 1907–1912, mille lõpetas *can d. hist.* kraadiga, määrati Riigi Keskarhiivi juhataja kohusetäitjaks 1. juunil 1922, oli selles ametis 1929. aastani, misjärel töötas arhiivi abijuhatajana. Eesti avalikud tegelased, Tartu, 1932, lk. 306–307.

²⁴ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 77–78. Arnold Soomi teenistusleht Rahvusarhiivi ajalooarhiivis Tartus (EAA, f. 661, n. 1, s. 704) ja riigiarhiivis Tallinnas (ERA, f. 1265, n. 1, s. 364).

²⁵ Arnold Soomi essee EÜS Veljesto liikmeks astudes, 27. septembrist 1923. EAA, f. 1770, n. 1, s. 109.

²⁶ Eesti arhivaaride seas oli kahe maailmasõja vahelisel ajal tunnustatud käsiraamatuks Hollandis 1898. aastal Samuel Mulleri, Johan Adriaan Feithi ja Robert Fruini sulest ilmunud õpik-käsiraamat arhiivide korraldamisest ja kirjeldamisest. Arnold Soom on Keskarhiivis esinenud ettekannetega paleograafia ja ajalooliste kalendrite teemal.

keeltele lisandusid rootsi, alamsaksa, soome ja hollandi keel. Riigi Keskarhiivis olid tema korraldada Saaremaa vanemad arhiivid: rüütelkonna, majandusvalitsuse, revisjonikomisjonide, konsistooriumi, ülem-kirikueestseisja ameti arhiiv jmt.²⁷ Et Soomil tekkis huvi vormilise töö kõrval materjale ka sisuliselt uurida, tunnistab tema hilisema magistritöö teema valik Saaremaa ajaloost. 1929. ja 1930. aastal käis Soom Akadeemilise Ajalooseltsi stipendiaadina Saaremaal Kärla kihelkonnas ja Kuressaare linnas tutvumas sealsete arhiividega. Tal tuli koguda suulist traditsiooni ja registreerida kohalikke ajaloomälestusmärke.²⁸

Ometi lahkus Soom 1928. aasta kevadel „omal soovil terviselikel põhjustel“ arhiivist. Lahkumise tegelik põhjus oli vastuolu arhiivijuhataja kohusetäitja August Sildnikuga, kes püüdis Soomi ametikohta 1927. aasta kevadel lausa koondada.²⁹ Juba 1925. aasta lõpus oli Soom taotlenud enda määramist vabale kohtuosakonna ja hiljem ajaloolise osakonna juhataja kohale,³⁰ kuid Sildnik otsustas esimesel juhul Tartu Ülikoolis veel kaubandust

õppinud Mart Alevi³¹ ning teisel juhul Adolf Perandi³² kasuks. Soomi arvates ei olnud Alevil vähese töökogemuse tõttu temaga võrdväärseid oskusi.³³ Ta iseloomustas Alevit „arhiivinduse ja ajalooteaduse suhtes täiesti ebakompetentse mehena“; samas ta pidas Alevit „küll ausaks inimeseks“, aga „Sildniku ees väga alandlikuks ja kartlikuks“. ³⁴ Alevi määramisel saigi otsustavaks Sildniku soosing. Viimase arvates olnuks Soomi edutamine arhiivis ennatlik ühelt poolt tema pooleli olevate õpingute ja teiselt poolt nappide kogemuste tõttu asjaajamise korraldamisel.³⁵ Hiljem on Sildnik esile toonud Soomi ametialase lohakuse ja allumatuse.³⁶ Nimelt külastas Soom 1925. aasta novembris arhiivi juhtkonna teadmata Tallinnas haridusministeeriumi teaduse ja kunstide osakonna direktorit Gottlieb Neyd,³⁷ et uurida enda väljavaateid arhiivi teenistuses ametialaselt edasi liikuda. Soom vaikis Tallinnas-käigu maha, ja kui Sildnik sellest teada sai, puhkes tüli. Sildnik pani kokku endast, Alevist ja Perandist koosneva „tribunali“, mille tulemusel karistas haridusminister Jaan Lattik Soomi „hoiatava noomi-

²⁷ Arnold Soomi aruanne Arhiivinõukogule 27. veebruaril 1926 (ERA, f. 4370, n. 1, s. 1) ja Riigi Keskarhiivi juhataja kohusetäitjale August Sildnikule 4. detsembril 1925 ja 30. märtsil 1927 (EAA, f. 661, n. 1, s. 704). Arnold Soomi tööaruandeid leidub veel. EAA, f. 881, n. 1, s. 111, 113, 114 ja 116.

²⁸ Akadeemilise Ajalooseltsi ja Riigi Keskarhiivi tõendid Soomi volituste kohta arhiiviainesega tutvuda. ERA, f. 4370, n. 1, s. 1–2.

²⁹ August Sildniku kiri haridusministeeriumi teaduse ja kunstide osakonna direktorile Gottlieb Neyle 25. märtsil 1927. EAA, f. 661, n. 1, s. 704.

³⁰ Arnold Soom Riigi Keskarhiivi juhataja kohusetäitjale August Sildnikule 4. detsembril 1925 ja 30. märtsil 1927. EAA, f. 661, n. 1, s. 704.

³¹ Mart Alev (1877–1933) õppis aastatel 1921–1927 Tartu Ülikooli majandusteaduskonnas kaubandust; astus 1925. a. Riigi Keskarhiivi teenistusse, täites esialgu sekretäri kohuseid, 1927. a. osakonnajuhataja. Postimees, 2. juunil 1933; Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944, II. Tartu, 1994, lk. 144.

³² Adolf August Perandi (1903–1983), õppis Tartu Ülikoolis 1921–1929 õigusteadust, kaitses 1937. a. magistri- ja 1939. a. doktorikraadi. Riigi Keskarhiivi asus tööle 1923. aastal, oli 1925–1938 ajaloolise osakonna juhataja. Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. I–III. Tartu, 1994, II, lk. 147–148; Eesti teaduse biograafiline leksikon, 3. Tallinn, 2013, lk. 531–532.

³³ Arnold Soomi kiri August Sildnikule 5. detsembril 1925 ja haridusministeeriumi teaduse ja kunstide osakonnale. ERA, f. 4370, n. 1, s. 2.

³⁴ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 81, 97.

³⁵ August Sildniku kiri haridusministeeriumi teaduse ja kunstide osakonna direktorile Gottlieb Neyle 17. detsembril 1925. EAA, f. 661, n. 1, s. 704.

³⁶ August Sildniku kiri haridusministeeriumi teaduse ja kunstide osakonna direktorile Gottlieb Neyle 25. märtsil 1927. EAA, f. 661, n. 1, s. 704.

³⁷ Gottlieb Peeter Ney (1881–1973) õppis Tartu Ülikoolis 1900–1905, algul õigus-, seejärel ajaloo-keeleteaduskonnas, lõpetas ülikooli *cond. hist.* kraadiga, oli 1923–1935 haridusministeeriumi teaduse ja kunstide osakonna juhataja (direktor), 1936–1941 Riigiarhiivi ja Riigiraamatukogu direktor. Eesti avalikud tegelased, Tartu, 1932, lk. 209–210.

tusega“.³⁸ Kuid ka Keskarhiivi enda töötajad intrigeerisid Sildniku vastu Arhiivinõukogu ja haridusministeeriumi juures. Nii mõnegi kaebekirja mustandi pani kokku Soom. Üks kaebekiri Sildniku vastu saadeti isegi riigivanem Jaan Teemantile. Soomi hoiakuid kujundas kindlasti Arhiivinõukogu juhataja Cederbergi negatiivne suhtumine Sildnikusse. Arusaadavalt hoidis õpilane mentori leeri. Soomi väitel oli Tartu Ülikooli õppejõudude üldine arvamus Sildniku kohta, et temast ei kujune Keskarhiivile kunagi väärilist juhatajat, nad nõudsid tema tagandamist ja asendamist mõne sobivama isikuga Eesti nooremate ajaloolaste seast.³⁹ Intrigiidid päädisid teatavasti Sildniku asemel Otto Liivi Riigi Keskarhiivi juhataja kohusetäitjaks nimetamisega 1929. aastal.⁴⁰ Liivi ja Soomi sidus ühiste õpingute ajal kujunenud sõprus.⁴¹ Soomi ja tema tulevase abikaasa, toona arhiivis töötanud Elmire Kiiski omavahelises kirjavahetuses on huvitavaid seiku n.-õ. Sildniku-vastasest võitlusest ja uue arhiivijuhataja ootamisest. Liivi kõrval arutati ühe võimaliku kandidaadina Keskarhiivi juhataja kohale Paul Johanseni, ehkki viimane

välisriigi kodanikuna ei oleks saanud astuda Eesti riigi teenistusse.⁴² Pingelised olid Soomi suhted ka Perandiga, ehkki viimase ametialast kompetentsust ta kahtluse alla ei pannud.⁴³

Soomi sundisid arhiivist lahkuma tööepoolest veel ka tervisliku seisundi halvenemine, ülikooliõpingute katkemine, lahkumine Tartust ning taas tööle asumine isatallu Vainol.⁴⁴ 1927. aasta suvel Tartu Ülikooli närvikliinikus välja antud tõendi põhjal kannatas Soom „raskekujulise närvinõrkuse“ all.⁴⁵ 1928. aasta jaanuari algusest veebruari keskpaigani ravis Soom ülikooli sisehaiguste kliinikus alasoolehaavandit. Ravi jätkus veel järgnevatelgi aastatel.⁴⁶ Mitmeski mõttes dramaatilise 1928. aasta lõpus ja veel järgmise aasta kevadel plaanis Soom ajaloolasekarjäärist loobumist ja sootalu rajamist Aruküla lähedale Pikavere asundusse. Sel eesmärgil astus ta isegi Eesti Sooparandajate Seltsi liikmeks,⁴⁷ kuid asi jäi venima ja Soom pöördus ajalooõpingute juurde tagasi.

Kriisi möödumises oli kindlasti oma osa kolleegil Riigi Keskarhiivist Elmire (Mary, omavahelises kirjavahetuses ka Jackie) Kiiskil.⁴⁸ Sõprusest kujunes abielu, mis registree-

³⁸ Eesti Vabariigi haridusministri Jaan Lattiku korraldused Riigi Keskarhiivi juhataja kohusetäitjale August Sildnikule 10. märtsist ja 29. maist 1926. EAA, f. 661, n. 1, s. 704.

³⁹ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 80, 97. Lisaks oma mälestustele talletas Soom päeviku laadis materjale Sildniku kohta. ERA, f. 4370, n. 1, s. 3 ja 4. Teated Sildniku vastuoludest ülikooli õppejõudude ja arhiivipersonaliga jõudsid ka toonase ajakirjanduse veergudele. Vt. nt.: Vaba Maa. 7. jaanuaril ja 14. mail 1925; Postimees. 16. ja 27. jaanuaril, 3., ja 24. veebruaril 1925. 24. detsembril 1925 ilmus Päevalehes J. Vasara sulest pikem kirjutist pingelisest olukorrast keskarhiivis ja ajaloolaste A. R. Cederbergi, H. Sepa, P. Treiberi ja H. Kruusi protest keskarhiivi juhataja vastu. Vt. veel: Ühendus 23. jaanuaril 1926; Rahva Sõna 5. ja 12. aprillil 1929.

⁴⁰ Otto Liivi kohta vt. lähemalt: T. Rosenberg. Ajaloolane Otto Liiv Tartu ülikooli teadusliku stipendiaadina. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi, XVI, Tartu 1985, lk. 112–121; P. Pillak. Otto Liiv 100. – Tuna 2005, nr. 4, lk. 152–154.

⁴¹ Arnold Soomi positiivne suhtumine Otto Liivi valimisse ilmneb tema kirjust Rudolf Kenkmaale: L. Kõiv. Rudolf Kenkmaa – eestlane Tallinna Linnaarhiivis. – Tuna 1999, nr. 2, lk. 53.

⁴² Elmire Kiisk Arnold Soomile Tartust Kilti Nõmme külla, postitempli järgi 18. aprillil ja 19. juulil 1929. ERA, f. 4370, n. 1, s. 11.

⁴³ Soom kirjutab oma mälestustes, et Perandi suhtes tekkis ametkonnas varsti arvamine, et ta oleks valmis kas või oma vanaema ära müüma, kui tal sellest mingit kasu oleks ette näha: A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 81.

⁴⁴ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 80–82. Arnold Soomi teenistusleht Eesti Riigi Keskarhiivis Tartus. EAA, f. 661, n. 1, s. 704.

⁴⁵ Tartu Ülikooli närvikliiniku tõend 28. juunist 1927. ERA, f. 4370, n. 1, s. 2.

⁴⁶ Tartu Ülikooli sisehaiguste kliiniku tõendid 9. juunist 1929 ja 28. oktoobrist 1930. ERA, f. 4370, n. 1, s. 1.

⁴⁷ Arnold Soomi soovivalduse mustand põllutööstusministeeriumi maakorralduse peavalitsusele 50-hektarilise sootalu saamiseks Pikavere soos, 22. detsember 1928. Soomi taotlus suunati 18. märtsil 1929 edasi Harjumaa riigimaade ülemale otsustamiseks. ERA, f. 4370, n. 1, s. 12.

⁴⁸ Elmire Kiisk sündis Pärnumaal Kilingi vallas 2. jaanuaril 1900 (vkj. 20. detsembril 1899). Aastatel 1906–1907 alustas ta kooliteed Pärnu Tütarlaste Gümnaasiumis ja jätkas aastast 1908 Tartus Puškini Gümnaasiumis, mille ta lõpetas 1916. aastal. Seejärel töötas ta aastatel 1917–1919 arvepidajana Tartu Linna Varustusosakonna Linnapoes ja ▶

riti 15. juunil 1929 Tartus Peetri koguduses.⁴⁹

1929. aasta jaanuaris taasalustatud õpingud suutis Soom lõpule viia. 1930. aasta suveks oli ta kõik nõutavad Eesti ja Põhja-maade ajaloo ained ära kuulnud, eksamid ning seminarid sooritanud. Tema *laudatur'i*-töö teemaks oli „Saaremaa kiriku- ja kooliolud Põhjasõja ajal“. S. a. 2. juunil otsustas filosoofiateaduskond anda Soomile magistridiplomi. *Mag. phil.* kraadi kinnitas Tartu Ülikooli valitsus 13. juunil 1930.⁵⁰ Tagasi Tartus olles korrastas Soom 1929. aasta sügisest Tartu linnaarhiivi ja 1930. aasta suvel, ülikooli lõpetamise järel, Kuressaare linnaarhiivi materjale.⁵¹ Kui Soom Kuressaares oli, tegi sealne linnapea talle ettepaneku seada kogu linnaarhiiv korda.⁵² Nii aga ei läinud.

Narva periood

1930. aasta kevadel otsustas Narva linnavalitsus rahuldada senise linnaarhiivari Eduard Dieckhoffi⁵³ pensionile mineku soovi ja hakkas

arhiivile, aga ka linnamuuseumile uut juhatajat otsima. Narva abilinnapea Adam Bachmann pöördus s. a. augustis sobiva kandidaadi leidmiseks Riigi Keskarhiivi juhataja kohusetäitja, sünnilt narvalase Otto Liivi poole. Liiv soovitas arhiivitöökogemustega Soomi ja seejärel tegi Bachmann juba otse Soomile pakkumise.⁵⁴ Soom võttis selle ka vastu.⁵⁵ Tema kirjalikeks soovitajateks kandideerimisel olid nii Liiv ise kui ka senised õppejõud Hendrik Sepp, Hans Kruus, Peeter Treiberg ja viimatisel tööandjana Tartu linnaarhiivar Erik Tender.⁵⁶ Pärast formaalse konkursi korraldamist määraski Narva linnavalitsus 28. oktoobril 1930 Soomi alates 1. detsembrist, kui lõppes Dieckhoffi teenistus, Narva linna arhiivi ja muuseumi juhataja kohusetäitjaks.⁵⁷ Nii oli Soom esimene eestlane, kes tõusis muidu traditsiooniliselt sakslaste pärimaale, s. o. linnaarhiivari kohale. Narva linnamuuseumi seniseks juhatajaks oli olnud pensioneerunud algkoolijuhataja Johannes Sõster.⁵⁸ 1. aprillist 1931 kinnitati Soom mõlema asutuse juhatajaks. Tema igakuiseks töötasuks määrati

▶ 1919–1920 kontrolörina Tartu Trükitööde Sõjakontrollpunktis. 1. juunist 1921 asus ta tööle Riigi Keskarhiivi 1. järgu, 1927. aastast vanemkantseliametnikuna. Lisaks tegi ta tellimuse peale uurijatele väljakirjutusi arhiivaalidest, tõlkis vene, eesti ja saksa keelest. Vähemal määral oskas veel prantsuse, inglise ja rootsi keelt. Lahkus 6. augustil 1931 Keskarhiivist, tuues põhjenduseks kehvaervislik seisundi – närviline olek, erutus, unepuudus ja peavalu. 1931.–1940. aastal abistas abikaasa Arnold Soomi tema uurimistöodes Narva Linnaarhiivis. Pärast perekonna Tallinna suundumist taotles palgata praktikandi kohta Tallinna Linnaarhiivis, millisele kohale ta võetigi 27. septembril 1940, alates 1. veebruarist 1941 oli ta samas asutuses palgaline arhiivindus-tehniline töötaja. Vallandati arhiivitöölt 1. septembril 1944 seoses põgenemisega Rootsi. 1945–1946 töötas Elmire Soom lühiajaliselt arhiiviasistendina Rootsi riigi Tööturuvalitsuse stipendiaadina Stockholm linnaarhiivis. Hiljem tegi ta juhutöid, kuid põhiliselt oli ta kodune. TLA, f. 52, n. 2, s. 2523, TÜR, f. 152, n. 1, s. 17; EAA, f. 661, n. 1, s. 675.

⁴⁹ Arnold Soomi ja Elmire Kiiski abielutunnistuse koopia. TÜR, f. 152, n. 1, s. 2.

⁵⁰ Arnold Soomi õpingute toimik Tartu Ülikoolis. EAA, f. 2100, n. 1, s. 14928.

⁵¹ Arnold Soomi teenistustoimik Rahvusarhiivi riigiarhiivis Tallinnas. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364.

⁵² Arnold Soom Narva linnavalitsusele Tartus 14. oktoobril 1930. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364.

⁵³ Eduard Dieckhoff (1863–1933), õppis Tartu Ülikoolis õigusteadust, oli aastatel 1922–1930 Narva linnaarhiivar; Ed. Dieckhoff †. – Põhja Kodu, 16. veebruaril 1933; Deutschbaltisches biographisches Lexikon, 1710–1960. Hrsg. von W. Lenz. Wedemark, 1998, lk. 167.

⁵⁴ Otto Liiv Arnold Soomile Purtest 23. augustil 1930; Adam Bachmann Arnold Soomile Narvast 12. oktoobril 1930. ERA, f. 4370, n. 1, s. 2.

⁵⁵ Arnold Soomi sooviavaldus kandideerimaks Narva linnaarhiivi ja -muuseumi juhataja kohale, Tartus 14. oktoobril 1930. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364.

⁵⁶ Kõik viidatud soovitusel on dateeritud Tartus 14. oktoobril 1930. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364.

⁵⁷ Narva linnavalitsus Arnold Soomile Narvast 30. oktoobril 1930 ja Adam Bachmann Arnold Soomile Narvast 10. novembril 1930 (ERA, f. 4370, n. 1, s. 2). Arnold Soomi teenistuskiri Narva linnavalitsuse juures. ERA, f. 1180, n. 20, s. 280. Vt. veel: Linnamuuseumile uus juht: Mag. A. Soom linna arhiivi ja muuseumide juhatajaks. – Põhja Eesti, 27. novembril 1930; Ed. Dieckhoff pensionile: 40 aastat tegevust linna teenistuses. – Põhja Eesti, 4. detsembril 1930.

⁵⁸ Narva linnamuuseumi Johannes Sõsterilt Arnold Soomile üleandmise akt 16. jaanuarist 1931. ERA, f. 2536, n. 1, s. 874.

esialgu 100, mõni kuu hiljem 150 krooni, mis Narva oludes oli väga hea palk.⁵⁹

Soomi esimeseks tööks Narvas⁶⁰ oli arhiiv ja muuseum üle võtta. Linnaarhiivi kogud olid alates Vene võimu perioodist enam-vähem korras, kuid varasem, rootsiaegne osa oli korrastamata. Arhiivi kataloogi oli 19. sajandi keskel sisse seadnud harrastusajaloolane Heinrich Johann Hansen,⁶¹ kelle tööd Dieckhoff aja jooksul oli täiendanud. Soom asus n.-ö. lahtist materjali korrastama. Rootsiaegsetele materjalidele leidis ta 1931. aastal lisa – umbes 3–4 jooksvat meetrit Peeter I majamuuseumi pööningult ja sadakond jooksvat meetrit rae-koja pööningult. 1931. aasta lõpu seisuga oli linnaarhiivis kokku u. 350 jooksvat meetrit arhivaale. Samal aastal osteti arhiivile dokumente Sutthofi perekonna arhiivist, mis mh. kajastasid linna kaubandust 18. sajandil. Oste oli teisigi. Soomi ametiaja algul toodi arhiiv senisest asukohast raevoja keldrist Lavretsovide nimelise muuseumi ruumidesse Rüttil tänav 28, kus arhiivile kuulus neli tuba.⁶²

Korrustustöös lähtus Soom uemate arhi-

vaalide osas provenientsprintsibist, vane-mate, esmajoones rootsiaegsete materjalide puhul teemaderinge silmas pidades kronoloogilisest või kirjavahetuse puhul alfabeetilisest printsibist. 1934. aastaks oli kogu rootsiaegne materjal korrastatud.⁶³ Soom rajas linnaarhiivi juurde ka teadusliku käsiraamatukogu, milles leidis isegi 17. ja 18. sajandi trükiseid. 1930. aastate lõpuks oli Narva Linnaarhiiv üks paremini organiseeritud provintsiarhiive Eestis. Neil aastatel külastasid linnaarhiivi mitmed Rootsi ajaloolased, nagu Sten Karling, Artur Attman, Ragnar Liljedahl, Sigurd Curman, ja Soomest Berndt Federley. Curmani sõnul muutis Soom Narva arhiivi justkui väikeseks Rootsi filiaaliks, abistades külatajaid rootsi keeles.⁶⁴ Ka Sten Karling on meenutanud Soomi suurt abivalmidust Narva arhiiviallikes orienteerumisel ja Narva kui uurimisteedega tegelemisel.⁶⁵

Lavretsovide-nimeline Narva Linnamuuseum vajas arhiivist veelgi radikaalsemaid muutusi.⁶⁶ Pärast muuseumikogude katalogiseerimist ja arvelevõtmist ning osakonda-

⁵⁹ Arnold Soomi teenistuskiri Narva linnavalitsuse juures (ERA, f. 1180, n. 20, s. 280). Narva linnavalitsus Arnold Soomile Narvast 31. märtsil 1931. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364.

⁶⁰ Arnold Soomi Narva-perioodi kohta on 2008. aastal Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis kaitstud bakalaureusetöö: Kadri Roball. Arnold Soom Narva arhivaari ja ajaloolasena aastatel 1930–1940. (Juhendaja Enn Küng). Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, 2008.

⁶¹ Heinrich Johann Hansen (1819–1900) oli Narvaga seotud aastatel 1833–1868. Tema kohta lähemalt: D.-G. Erpenbeck. Ad Fontes. Die Anfänge der Stadtgeschichtsschreibung Narvas im 19. Jahrhundert. – Narva und die Ostseeregion. Narva and the Baltic Sea Region. Hrsg. von Carsten Brüggemann. Narva, 2004, lk. 61–79; E. Küng. Die Narvasche Altertumsgesellschaft 1856–1869. Jörg Hackmann (Hrsg.). Vereinskultur und Zivilgesellschaft in Nordosteuropa. Regionale Spezifik und europäische Zusammenhänge. Böhlau, 2012, lk. 183–184.

⁶² Arhiiv raeokjast muuseumi hoonesse. – Põhja Eesti, 24. jaanuaril 1931; Linna arhiiv viidi muuseumi. – Põhja Eesti, 10. veebruaril 1931; Muuseum ja arhiiv korras: Muuseumis läbi viidud kavakindel seadeldus. Arhiivis 238 jooksvat meetrit arhivaale. – Põhja Eesti, 12. mail 1931; A. Soom. Narva linnaarhiiv. – Ajalooline Ajakiri 1932, nr. 1, lk. 60–61; A. Soom. Narva linna muuseumide ja arhiivide tegevus 1932. – Linnad ja Alevid 1933, nr. 7/8, lk. 105–106. Sama aruanne leidub Narva linnavalitsuse fondis. ERA, f. 2536, n. 1, s. 443. Vt. samuti: A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 102.

⁶³ Arnold Soomi aruanne Narva linnavalitsusele 4. maist 1934. ERA, f. 2536, n. 2, s. 470.

⁶⁴ Riigiantikvaar Sigurd Curmani iseloomustus Arnold Soomi kohta 10. novembrist 1963. TÜR, f. 152, n. 1, s. 3.

⁶⁵ Sten Karling Elmire Soomile Stockholmis 13. augustil 1977. TÜR, f. 152, n. 1, s. 12.

⁶⁶ Muuseumi rajasid Narva kaupmehest kodanik Sergius Lavretsov ja tema abikaasa Glafiira 19. saj. lõpul. Narva linna omandusse läksid muuseumiesemed koos hoone ja krundiga Lavretsovide testamendi alusel 1913. aastal. Lavretsovide kunstikogu sisaldas suurel hulgal Vene, vähemal määral Balti ja Lääne-Euroopa maale 19. ja 20. sajandist. Tuntuimad olid I. Aivazovski neli meremaali. Domineerisid Peterburi Kunstiakadeemia liikme K. G. Wenigi suured lõuendid, teiste seas „Kaasani vallutamine“. Muuseumis oli veel paar skulptuuri, kunstipärast portselani, fajanssi ja klaasi ning kameesid. Üks toatäis oli Kaug-Ida etnograafilisi esemeid; siis loodusteaduslik kogu, lindude ja loomade topised, klaaspurkidesse konserveeritud mereloomad: Lavretsovi nimeline Narva linnamuuseum. – Põhja Eesti, 28. juunil 1931; A. Soom. Narva linna muuseumide ja arhiivide tegevus 1932, lk. 103–104.

desse jaotamist koostas Soom senise ülekoormatud ja süsteemitu väljapaneku asemel uue, valikulise ekspositsiooni, lähtudes esemete teaduslikust ja kunstilisest väärtusest.⁶⁷ Soom võttis ette etnograafilise osakonna täiendamise ja kogus Narva ümbruse vanavara. Alustas Iisaku kihelkonnast, aga vähese eduga. Tulemuslikum oli kogumistöö Jõhvi, Vaivara ja Lüganuse kihelkonnas ning Eesti-Ingeris, Rosona ja Kullajõe äärsetes külades. Kogutud materjalid koondati Ingeri osakonda. Väiksem oli Vene etnograafia kogu.⁶⁸

Narvas asus veel Peeter I muuseum, mis paiknes nn. Peetri lossis. 1932. aastal anti Peeter I muuseumi kinnistu riigi omandusest linnale. Sellega oli Narva linnal korraga kaks muuseumit, mistõttu kerkis esile mõte need liita.⁶⁹ Vastava ettepaneku tegi Soom linnavalitsusele 1933. aasta lõpus.⁷⁰ Sellega oli võimalik ümber korraldada näitusepindu. Peetri majja jäid tema memoriaaltuba ja linna vanema ajalooa seotud esemed. Samas eraldati muuseumist Narva Suurgildi, Narva Muinsusseltsi jt. arhiivikollektsioonid. Lavretsovide muuseumi jäid kunst ja etnograafilised esemed.⁷¹

Propageerimaks linna vaatamisväärsusi ja meelitamaks Narva turiste, kutsus linnavalitsus 18. mail 1934 ellu Narva Linna Turismibüroo, mis turismihooajal töötas linnamuuseumi juures. Uue büroo tööd määrati kordineerima Soom. Turismibüroo eesmärk oli kompetentsete giidide abil tutvustada Narva ja Ivangorodi kindlusi, Narva vanalinna ning bastionite võlvkäike.⁷² Narva linnavalitsusel oli suur huvi rootsiaegsete kindlustuste vastu. Kui Soom käis 1933. aasta augustis ja septembris oma esimesel uurimisreisil Stockholmis, eesmärgiga koguda materjali doktoriväitekirja jaoks, sai ta linnavalitsuselt ülesande teha Rootsi arhiivides koopiaid Narva kindluste vanadest plaanidest ning otsida materjali maa-aluste käikude kohta. Sel eesmärgil eraldas linnavalitsus Soomile lausa 300 krooni.⁷³ Pealegi tekkis 1933. aastal Narva linnavalitsusel plaan koostada koguteose „Eesti“ Virumaa kõite juurde eriosana Narva ajaloo ülevaateteos. See oli ka üks põhjusi, miks linnavõimud olid valmis nii heldelt Soomi uurimistööd Rootsi arhiivides toetama.⁷⁴ Uuesti oli Soom Rootsis 1934. aasta suvel ja siis 1938. aastal.

⁶⁷ Uusi kavatsusi Narva linnamuuseumis. – Põhja Eesti, 5. märtsil 1931.

⁶⁸ Narva toad ja Ingeri osakond asutamisel. – Põhja Eesti, 5. märtsil 1932; Ingeri ja Alutaguse osakond Narva linnamuuseumi juurde. – Põhja Eesti, 14. aprillil 1932; Narva linnamuuseumis avati Ingeri osakond. – Põhja Eesti, 27. septembril 1932; Linna muuseumi Ingeri osakond täieneb. – Põhja Eesti, 15. detsembril 1932; Linna muuseum täieneb. – Põhja Eesti, 14. jaanuaril 1933; Narva muuseumid ümberkorraldamisel. – Põhja Eesti, 20. jaanuaril 1934; Etnograafiline Ingeri osakond Narva linnamuuseumi juurde. – Põhja Kodu, 20. märtsil 1934; Alutaguse osakond linnamuuseumi. – Põhja Kodu, 24. jaanuaril 1936; Rahvarie on Alutaguselt kadunud. – Põhja Kodu, 19. juunil 1936; Alutaguse rahvateaduslik osakond avati. – Põhja Kodu, 31. mail 1937; Narvataguse algab etnograafiliste esemete korjamine. – Põhja Kodu, 12. jaanuaril 1940; A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 105–106. Oli ka neid, kes olid Ingeri osakonna vastu, viidates, et ingeri käsitöö on vene mõju all ja ingerlased ei pea end eestlasteks ega eesti kultuuri kuuluvaiks: Mis on tähtsam, kas vitriin või esemed muuseumis. – Põhja Kodu, 30. novembril 1934.

⁶⁹ Narva saab oma suurmuseumi. – Põhja Kodu, 28. aprillil 1932; Peetri muuseum ümberkorraldamisel. – Põhja Kodu, 19. juulil 1932.

⁷⁰ Arnold Soomi ettepanek Narva linnavalitsusele 24. novembrist 1933. ERA, f. 2536, n. 1, s. 1091.

⁷¹ Arnold Soomi aruanne Narva linnavalitsusele 4. maist 1934. ERA, f. 2536, n. 2, s. 470.

⁷² Turismi büroo Narva. – Põhja Eesti, 26. mail 1934; Arnold Soomi 1934. aasta tegevusaruanne Narva linnavalitsusele 4. maist 1935. ERA, f. 2536, n. 2, s. 521.

⁷³ Narva linnanõunik A. Ossipov Arnold Soomile 22. juulil 1933; Arnold Soomi vahearuanne Narva linnavalitsusele Stockholmist 5. septembril 1933. Eesti Ajaloomuuseum, f. 124, n. 2, s. 18. Kokku tellis Soom linnale 38 koopiat Narva kindluste plaanidest. ERA, f. 2536, n. 2, s. 470; Mag. A. Soome uurimused rootsi arhiivides. – Alutaguse Elu, 10. oktoobril 1933; Nelikümmend uut plaani Narva allmaa käikude kohta. – Põhja Kodu, 10. oktoobril 1933; Reisimärkmeid ja tähelepanekuid Rootsist. – Põhja-Eesti, 10.-24. oktoobril 1933; A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 107–108.

⁷⁴ Narva linnavalitsuse materjalid 18. juulist 1933. Eesti Ajaloomuuseum, f. 124, n. 2, s. 18.

Teatavasti koguteose „Eesti“ raames Narva ajaloo erikõidet ei ilmunud. Kuid oma esimesel Narva-aastal asutas Soom koos teiste Narva ajaloo huvilistega 17. septembril 1931 Narva Ajaloo Seltsi,⁷⁵ mille olulisimaks saavutuseks oli Arnold Süvalepa kirjutatud „Narva ajaloo“ I köite avaldamine 1936. aastal.⁷⁶ Teise, nn. Rootsi aega käsitleva köite koostamise võttis Soom enda peale.⁷⁷ Narva Ajaloo Seltsis peetud ettekannetest oli enamik Soomilt.⁷⁸ Tema populaarteaduslikud ajalooartiklid hakkasid kohalike lehtede Põhja Eesti, Põhja Kodu ja Alutaguse Elu veergudel ilmuma juba alates detsembrist 1930, s. o. Narvas viibimise esimesel kuul.⁷⁹ Teadusartik-

leid Narva ajaloo kohta avaldas ta ajakirjades Ajalooline Ajakiri, Sõdur, Olion, Nädal Pildis ja Eesti Turist. Narva-perioodil hakkas Soom linna ajalugu süvitsi uurima, mis päädis doktoriväitekirja kaitsmisega 1940. aastal.

Narva Ajaloo Selts tegeles aktiivselt ka muinsuskaitsega. Just selts soovitas linnavõimudel korrastada bastione ja teisi kaitserajatisi. Seltsi ettepanekul puhastati ja parandati rootsiaegsed bastionid Victoria, Honor, Gloria ja Fama ning need avati turistidele vaatamiseks. Haridusministeeriumi teaduse ja kunstide osakonnale tehti ettepanek võtta Narva vanalinn muinsuskaitse alla. 1937. aastal seda tehti.⁸⁰ Narvas oli Soom minis-

⁷⁵ Narva Ajaloo Selts pidas oma eelkäijaks 1864. aastal asutatud Narva Muinsusseltsi (*Narvasche Altertums-gesellschaft*): E. Küng. Die Narvasche Altertums-gesellschaft 1856–1869, lk. 179–202. Seltsi asutamine kajastus toonases ajakirjanduses: Narva asutatakse ajaloo-selts. – Põhja Eesti, 17. septembril 1931; Narva ajaloo-seltsi asutamise koosolek. – Põhja Eesti, 19. septembril 1931; Narva Ajaloo Seltsi tööinnus. – Põhja Eesti, 27. oktoobril 1932; Narva Ajaloo Seltsi kavatsusi. – Põhja Eesti, 10. detsembril 1932.

⁷⁶ A. Süvalep. Narva ajalugu, I. Toim. A. Soom. Narva, 1936; „Narva ajalugu“ ilmub trükist. – Põhja Kodu, 27. aprillil 1936; „Narva ajaloo“ ilmumise puhul. – Põhja Kodu, 13. mail 1936; Ajaloo seltsi koosolek. Narva ajalugu on saanud teoks. – Põhja Kodu, 9. detsembril 1936.

⁷⁷ Narva ajaloo 2. köide kirjutamisel. – Põhja Kodu, 29. aprillil 1940.

⁷⁸ Narva ajaloo selts pidas esimese peakoosoleku. – Põhja Eesti, 7. novembril 1931; Narva ajaloo seltsi koosolekul. – Alutaguse Elu, 7. november 1931; Narva ajalugu oleviku elustada. Referaat Jaanlinna kindluse üle. Narva ajaloo seltsi koosolek. – Põhja Kodu, 7. november 1931; Loeng Narva ajaloo-seltsis. – Põhja Kodu, 24. jaanuaril 1933; Mag. Soome ettekanne Narva Ajaloo Seltsis. – Põhja Eesti, 24. jaanuaril 1933; Loeng Narva ajaloo-seltsis. – Alutaguse Elu, 25. jaanuaril 1933; Narva kindluste ehitamine Rootsi ajal. Mag. Soomi loeng Ajaloo Seltsi koosolekul. – Alutaguse Elu, 24. mail 1933; Referaate Narva Ajaloo seltsis. – Põhja-Eesti, 23. novembril 1933; Narva jõgi oli kaubateeks. Mag. Soomi loeng Narva ajaloo seltsi koosolekul. – Põhja Kodu, 3. veebruaril 1934; Narva veetee 17. sajandil. Mag. A. Soome ettekanne Narva Ajaloo Seltsis. – Põhja Eesti, 3. veebruaril 1934; Mag. A. Soomi ettekanne Narva Ajalooseltsis. Jacob Fougdti tegevus Narvas. – Põhja Eesti, 3. mail 1934; Kui Ivangorod oli linn. M. Soomi loeng Rootsi arhiivide andmetel. – Põhja Kodu, 14. detsembril 1934; Narva ajaloo Seltsile valiti uus juhatus. – Põhja Kodu, 21. jaanuaril 1935; Narvalaste lõbustused Rootsi ajal. Mag. A. Soomi loeng Narva ajaloo seltsis. – Põhja Kodu, 6. märtsil 1936; Narva Ajaloo Seltsis algab elav tegevus. – Põhja Kodu, 24. septembril 1937; Narva Ajaloo Selts algas tegevusaastat. – Põhja Kodu, 29. oktoobril 1937; Narva Vene kodanikud ja Vene-Rootsi sõda 1656–1658. Mag. Soomi loeng Narva Ajaloo Seltsis 26.01.38. – Põhja Kodu, 28. jaanuaril 1938; Algas Ajaloo Seltsi sügistevõte. – Põhja Kodu, 30. septembril 1938; Mag. A. Soomi loeng Narva Ajaloo Seltsis mereasjandusest 17. sajandil. – Põhja Kodu, 16. detsembril 1938; Kui Narva kauples Hollandiga. Kokkuvõte dr. P. Anthonisse ettekandest Narva Ajaloo Seltsis. – Põhja Kodu, 25. jaanuaril 1939; Kui Narva oli kuulsaks kaubalinnaks. Dr. P. Anthonisse loeng Narva Ajaloo seltsi koosolekul. – Narva Uudised, 25. jaanuaril 1939; Arnold Soom. Narva Ajaloo Selts. – Ajalooline Ajakiri 1932, nr. 1, lk. 61; Narva Ajalooselts pidas koosoleku. – Põhja Kodu, 6. märtsil 1940; Narva sõjasündmuste keerises. Kokkuvõte A. Soomi ettekandest NAS-is. – Põhja Kodu, 12. veebruaril 1940; A. Soom. Ülevaade Narva Ajaloo Seltsi tegevusest 1931–1936. – Ajalooline Ajakiri 1937, nr. 1, lk. 43. Vt. loendit Narva Ajaloo Seltsis peetud ettekannetest: K. Roball. Arnold Soom Narva arhivaari ja ajaloolasena aastatel 1930–1940, lk. 30–31.

⁷⁹ Näiteks publitsistikat 1930. aasta detsembrist: Narva lahing aastal 1700. Tähtis raamat Narva linna ajaloost. – Põhja Kodu, 2. detsembril 1930; A. Soom. Andmeid portselani leiutamise ja tarvituselevõtmise üle Euroopa riikides. – Põhja Eesti, 2. detsembril 1930; A. Soom. Elu linnades 17. ja 18. sajandil: Kuidas elati orduajal Eesti ja Liivimaa linnades. – Põhja Eesti, 11. ja 13. detsembril 1930; Pilk meie ajaloo varasalvedesse. – Põhja Kodu, 13. detsembril 1930; Narva linnaarhiivi minevikust. – Põhja Kodu, 16. detsembril 1930; A. Soom. Alutaguse kaitse organiseerimine septembrikuul 1700. a. uuemate uurimuste valgusel. – Põhja Eesti, 18. ja 20. detsembril 1930.

⁸⁰ Narva ajaloolised müürid parandamisele. Muinsuskaitse inspektor sõidab Narva. – Põhja Kodu, 24. septembril 1937; Narva vana linnaosa muinsuskaitse alla. – Põhja Kodu, 3. novembril 1937.

teeriumi usaldusmeheks muinsuskaitse alal, hoides silma peal linnast leitavatel arheoloogilistel esemetel.⁸¹ 1936. aastal osales Soom Eesti-Rootsi komisjonis, püstitamaks Narva mälestussammast seoses 1700. aasta lahinguga. Initsiatiiv lahingukoha tähistamiseks sai alguse Narva Ajaloo Seltsist.⁸² Viimasel oli plaanis tähistada ka 1704. aasta ja 1918. aasta lahingupaigad. Kokku plaaniti Narva püstitada 30 mälestusmärki.⁸³ Narva ajalooünnemusi tutvustati raadioeetris⁸⁴ ja 1939. aastal anti välja Carl Sarapi fotoalbum „Vana Narva“, mille ajaloolise ülevaate kirjutas Soom.⁸⁵

Kõigele lisaks töötas Soom Narvas lühikest aega pedagoogina: 1932/33. õ/a-l Narva õhtukooli – Narva Rahvaulikooli Kolledži – direktori ja ajalooõpetajana. Kool lõpetas aga 1933. aasta kevadel oma tegevuse.⁸⁶

Okupatsioonide aeg

Peaegu kümme Narvas veedetud aastat olid Soomi elus väga intensiivsed. 1940. aasta riigipöörde järel, kui algas arhiivinduse ümberkorraldamine,⁸⁷ läks Soom Tallinna,

et uurida kavandatavaid reforme. Ei tea, kas see oli pelgalt uudishimu või soov arhiivinduse alal uues olukorras pärast doktoreerumist edasist karjääri teha või ei lastud teda enam Tallinnast Narva tagasi. Ümberkorraldusi Tallinnas suunas Bernhard Veimer,⁸⁸ kes pidi olema Soomile tuttav ülikooliõpingute ajast. Soomi väitel tegi Veimer talle ettepaneku tulla Tallinna loodava ENSV Riikliku Keskarhiivi direktori asetäitja (abijuhataja) kohale.⁸⁹ Gottlieb Ney meenutuste kohaselt kuulus Tallinna saabunud NSV Liidu Arhiivide Peavalitsuse operatiiv-metoodilise osakonna juhataja Fomin üle nii tema kui ka Soomi ning määras seejärel Ney Riikliku Keskarhiivi juhatajaks ja Soomi tema abiks.⁹⁰ Igatahes 1. septembril 1940 asus Soom uude ametisse. Mõned päevad hiljem, 4. septembril loodi Eesti arhiivindust seni koordineerinud Arhiivindukogu asemele ENSV Siseasjade Rahvakomissariaadile alluv Arhiivide Talitus ja asutati ENSV Riiklik Keskarhiiv Tallinnas, mille filiaaliks oli senine Keskarhiiv Tartus.⁹¹

17. veebruaril 1941, pärast senise direktori Ney ümberasumist Saksamaale, määrati Soom ENSV Riikliku Keskarhiivi direktori

⁸¹ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 113.

⁸² Rootsi kuninga esindaja saabus Narva. – Põhja Kodu, 12. juunil 1936; Rootslaste mälestussamba plats planeeriti. – Põhja Kodu, 3. juulil 1936; Rootsi kroonprints ja 1000 külalist. – Põhja Kodu, 24. juulil 1936; Kuidas avatakse rootslaste mälestussammas. – Põhja Kodu, 21. septembril 1936.

⁸³ Kaarel 12. mälestusmärk Narva. – Päevaleht, 16. augustil 1933; A. Soom. Ülevaade Narva Ajaloo Seltsi tegevusest 1931–1936, lk. 43.

⁸⁴ Narva vanemast ajaloost. Linnamuuseumi juhataja mag. A. Soomi raadiokõne Narva raadiopäeva puhul. – Põhja Eesti, 10. aprillil 1934.

⁸⁵ C. Sarap. Vana Narva = The Old Narva = Das alte Narva = Gamla Narva. Ajaloolise ülevaate kirjutanud Arnold Soom. Tallinn, 1939.

⁸⁶ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 113.

⁸⁷ Vt. ümberkorralduste kohta Eesti arhiivinduses lähemalt: A. Soom. Aruanne Eestimaa ringkonna arhiividest Nõukogude ajal 1940–1941. Tõlkinud ja kommenteerinud L. Leppik. – Tuna 2000, nr. 4, lk. 108–116; Arnold Soom aruanne Eesti ajalooliste arhiivide tegevusest 1942–1943. ERA, f. 1265, n. 1, s. 283; P. Pirsko. Eesti arhiivinduse sovetiseerimine 1940–1941. Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koost. T. Tannberg. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised. Acta et commentationes archivi historici Estoniae, 15 (22)), Tartu, 2007, lk. 106–152.

⁸⁸ Bernhard Veimer (1906–1973), lõpetas Tartu Ülikooli ajaloolasena 1939. aastal *mag. phil.* kraadiga, 1940. aasta riigipöörde järel määrati ta vormiliselt Arhiivide Talituse ülemaks (tegelik juht oli Veimeri asetäitja Mihhail Organov) ja Riigiraamatukogu juhatajaks, evakueerus 1941. aastal Nõukogude Liidu tagalasse. Album Academicum Universitatis Tartuensium 1918–1944, II. Tartu, 1994, lk. 434. Vt. ka: P. Pirsko. Eesti arhiivinduse sovetiseerimine 1940–1941, lk. 129–130.

⁸⁹ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 140.

⁹⁰ G. Ney. Teadlasest tshehistiks. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas, III. Punane aasta. Stockholm, 1956, lk. 154.

⁹¹ P. Pirsko. Eesti arhiivinduse sovetiseerimine 1940–1941, lk. 127.

kohusetäitjaks.⁹² Mil määral ja millise agaru-sega Soom sovetiseerimise vaimus läbi viidud ümberkorraldustes osales, pole siinkirjutajal teada. Küll on märgitud tema 1941. aasta suvel tehtud kriitikat nõukoguliku töökorralduse üle talle allunud arhiivis.⁹³ Soom on kirjeldanud võimuvahetust ja Saksa okupatsiooni algust Tallinnas 28. augustil 1941. Selle kohaselt viibis ta arhiivis Toompea lossis ja rõõmustas koos rahvaga punase diktatuuri langemise üle.⁹⁴ Saksa okupatsiooni alguses uue nime saanud Eesti Omavalitsuse Tallinna Keskarhiivi direktoriks jäi Soom edasi.⁹⁵ Saksa sõjaväevalitsuse arhiivinduse volinik Erich Weise väljastas talle kui arhiivi juhile 26. oktoobril tõendi vabaks pääsuks töökohta Toompea lossis.⁹⁶ Saksa okupatsiooni ajal jõudis Soom oma karjääri tippu, kui Eesti Omavalitsuse juht Ida-alade riigikomissari juures Hjalmar Mäe määras ta 10. septembril 1942 lisaks arhiividirektori kohustustele veel ka Haridusdirektooriumi arhiivinduse ala volinikuks. Sisuliselt allus Soomile kogu Eesti arhiivindus. Ühtlasi oli ta Saksa okupatsiooni ajal, aastatel 1941–1944, Riigiraamatukogu juhataja.⁹⁷

Kuid Saksa okupatsiooni periood ei möödunud Soomile probleemideta. 1942. aastal on Eesti Julgeolekupolitsei Soomi kohta koostanud nn. statistilise teabelehe, mille kohaselt on teda süüdistatud osavõtus kommunistlikust tegevusest.⁹⁸ Julgeolekupolitseis on kirjas, et 31. oktoobril 1941 esitas Soomi

kohta ettekande Alfred Vaga. Ettekanne lisati olemasolevale asjale, mis lõpetati samal kuupäeval.⁹⁹ Tõenäoliselt oli tegu kunstiteadlase Alfred Vagaga, kuid milles seisnes tema ettekanne, see ei ilmne. Veel ühes Julgeolekupolitsei lauahendis, 21. novembrist 1942, on sissekanne Soomi ja Aleksander Marguse kohta ning on märgitud, et olemas on juurdlustoimik.¹⁰⁰ Taas puudub igasugune edasine informatsioon. Arvestades, et Soom jätkas kõrges arhiiviametis, pidi süüdistus sinna paika jääma. Võimalik, et Soom ise sellest teada ei saanudki. Meil jääb ainult oletada, mida Soom Nõukogude ja Saksa okupatsiooni ajal üle elas.

Oma elu viimastel aastatel, kui Soom asus kirjutama mälestusi, valis ta lõppdaatumiks 1940. aasta, ehkki mälestusi kavandades soovis ta käsitleda ka Nõukogude ja Saksa okupatsiooni ning järgnevaid aastaid.¹⁰¹

Nii nagu Nõukogude okupatsiooni aastal, tuli ka Saksa okupatsiooni ajal Tallinna keskarhiivil vastu võtta kõikvõimalike Eesti Vabariigi loomisest tegevust alustanud valitsusasutuste, kõrgemate kohtute, sõjaväeosade jt. keskasutuste arhiive. Samuti koondati Tallinna Põhja-Eesti kohaliku tähtsusega asutuste arhiivid (linna-, maa- ja vallaomavalitsused jms.), samal ajal kui Lõuna-Eesti vastavad materjalid suunati Tartu arhiivi. Tallinnas oli sel perioodil ulatuslik kogude juurdekasv. Need suurenesid paari aastaga 14 000 arhiivimeetrini. Samal ajal tuli sõjaolukorra

⁹² Arnold Soomi teenistusleht Rahvusarhiivi riigiarhiivis Tallinnas. ERA, f. 1265, n. 1, s. 364. Vt. samuti: ENSV Riigi Keskarhiivi teatist 16. juulist 1941 Soomi teenistuskäigu kohta: TÜR, f. 152, n. 1, s. 3.

⁹³ P. Pirsko. Eesti arhiivinduse sovetiseerimine 1940–1941, lk. 136.

⁹⁴ A. Soom. Sissepiiratud Tallinnas 1941. – Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas, VI. Surutud vastu sein. Stockholm, 1958, lk. 46–52.

⁹⁵ Saksa okupatsiooni aegse arhiivikorralduse kohta vt. lähemalt: L. Kõiv. Tallinna Linnaarhiiv 1941–1944. – Ex Archivo Civitatis. Tallinna Linnaarhiivi ajaloo (Tallinna Linnaarhiivi Toimetised, 12). Koost. L. Kõiv. Tallinn, 2008, lk. 140 jj.

⁹⁶ TÜR, f. 152, n. 1, s. 3.

⁹⁷ Eesti Omavalitsuse Haridusdirektooriumi poolt Soomile 1. juulil 1943 väljastatud ametitunnistus. TÜR, f. 152, n. 1, s. 3.

⁹⁸ Eesti Julgeolekupolitsei statistilised teated vahistatute kohta 1942–1943. ERA, f. R-64, n. 1, s. 97.

⁹⁹ Eesti Julgeolekupolitsei lauahendid. ERA, f. R-64, n. 1, s. 7.

¹⁰⁰ Eesti Julgeolekupolitsei lauahendid. ERA, f. R-64, n. 1, s. 735.

¹⁰¹ Arnold Soom Georg von Rauchile Stockholms 22. detsembril 1974. SRA, Arnold Sooms arkiv, vol. 10; Hilisemas kirjavahetuses Georg von Rauchiga on Soom märkinud, et ta piirdub 1940. aastaga. Samas oli von Rauch inimene, kellele Soom usaldas oma valminud käsikirja lugeda: Georg von Rauch Arnold Soomile, Kielist 6. märtsil ja 15. detsembril 1976. TÜR, f. 152, n. 1, s. 181.

tõttu tagada väärtuslikumate ja olulisemate arhiivide säilitamine, tehes ka ettevalmistusi nende evakueerimiseks.¹⁰² Mida aeg edasi, seda aktuaalsemaks evakueerimise teema muutus.

Riigiraamatukogu juhatajana täiendas Soom Saksa okupatsiooni ajal kogusid nii omanikuta jäänud raamatukogudest kui ka hävitamisele määratud kommunistliku kirjandusega. Selleks taotles ta julgeolekupolitsei ülemalt luba juba 16. oktoobril 1941. Eriti huvitasid teda Eestis üllitatud raamatud. Samamoodi said arhiivid kirjandust ja arhivaale endiste kommunistlike juhtide ja represseeritud juutide kodudest.¹⁰³

Nõukogude ja Saksa okupatsiooni ajal tegi Soom veel ka õppetööd. 1941. aasta kevadsemestril kinnitati ta Tallinna Tehnikaülikoolis rahvamajanduse ajaloo õppeülesannete täitjaks ning 1943. aasta sügissemestril ja 1944. aasta kevadsemestril luges ta Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnas vakantse Eesti ja naabermaade ajaloo professuuri arvel Eesti ajalugu Rootsi ajal.¹⁰⁴

Kui Nõukogude väed 1944. aasta suvel Tallinnale lähenesid, otsustas Soom koos abikaasa Elmire ja ämma Emilie Kiiskiga Rootsi põgeneda. Inimlikus plaanis oli see ainuvõimalik, sest vaevalt Eesti taas okupeerinud Nõukogude võim teda Saksa okupatsiooni aegsete kõrgete ametikohtade pärast säästnud oleks. Teemaks oli kindlasti ka arhivaalide evakueerimine Saksamaale, mille ulatust Nõukogude võim kohe 1944. aasta sügisel uurima asus. Juba 17. märtsil 1944 andis Ida-alade Riigikomissariaadi Eesti kindralkomis-

sar Karl-Siegmund Litzmann Eesti Omavalitsuse juhile Mäele suulise ja 3. mail kirjaliku korralduse organiseerida arhiivide evakueerimine Saksamaale. Mai algul saabus Eestisse evakueerimist läbi viima riigikomissar Alfred Rosenbergi erivolinik Adolf Eugen Dzelskaley. 7. juunil sai Soom kindralkomissarilt konkreetse korralduse Tallinna Linnaarhiivi ja Tartu keskarhiivi kogud Saksamaale evakueerida.¹⁰⁵ Mäe omalt poolt andis 12. juunil 1944 Soomile korralduse lahendada kultuurivarade evakueerimisega seonduvad tehnilised ja abijõudude küsimused.¹⁰⁶ Korraldust ei olnud võimalik ignoreerida. Nii seisab Tallinna Linnaarhiivi 14. juunil 1944 Ida-Preisimaale evakueerimise materjalides Soomi nimi kõrvuti Okupeeritud Ida-alade Riigiministeeriumi kultuuripoliitika osakonna juhataja Hellmuth Weissi,¹⁰⁷ Eesti Omavalitsuse Haridusdirektooriumi teaduse ja kunstide valitsuse juhataja Herbert Rebasoo, Tallinna linnavalitsuse haridusosakonna juhataja Mart Meiusi ja Tallinna Linnaarhiivi abijuhataja Epp Siimo nimega. Kokku 171 (hiljem märgiti 169) kasti linnaarhiivi materjalide evakueerimise viis läbi Dzelskaley.¹⁰⁸ Nagu Siimo mõned päevad hiljem tõdes, olid materjalide väljaveo taga Weiss ja Dzelskaley, kes tegid teistele teatavaks vastava korralduse.¹⁰⁹

Otsuse Eestist lahkuda võtsid Soomid tõenäoliselt vastu juba 1944. aasta kevadel. Nimelt on Elmire Soomile 25. aprillil 1944 välja antud Rootsi Haridussõprade Seltsi (*Svenska Odlingens Vänner*) liikmepilet.¹¹⁰ Selle 1943. aastal oma tegevust taasalustanud seltsi liikmeks võeti reeglina eestirootslasi,

¹⁰² Arnold Soomi aruanne Eesti ajalooliste arhiivide tegevusest 1942–1943. ERA, f. 1265, n. 1, s. 283.

¹⁰³ P. Lotman. Parlamendiraamatukogust rahvusraamatukoguks, II. Eesti NSV Riiklik Avalik Raamatukogu 1940–1953. Tallinn, 1993, lk. 25.

¹⁰⁴ TÜR, f. 152, n. 1, s. 3.

¹⁰⁵ L. Kõiv. Tallinna Linnaarhiiv 1941–1944, lk. 171–172.

¹⁰⁶ TÜR, f. 152, n. 1, s. 3.

¹⁰⁷ Hellmuth Weissi kohta vt. nt.: J. Kivimäe. Baltluse ja raamatute teenistuses. Hellmuth Weiss 90. – Keel ja Kirjandus 1990, nr. 10, lk. 629–630; Baltisches Biographisches Lexikon digitaal. <http://bbi-digital.de/eintrag/Weiss-Hellmuth-1900-1992/>.

¹⁰⁸ Aktid volinik Adolf Eugen Dzelskaley Tallinna linnaarhiivi materjalide väljaandmise ja vastuvõtmise kohta (TLA, f. 88, n. 1, s. 33); Arhiivide, sh. Tallinna linnaarhiivi tabanud sõjakahjude väljaselgitamisega seotud materjalid. ERA, f. R-2338, n. 1, s. 52.

¹⁰⁹ Epp Siimo Haridusdirektooriumi arhiivinduse ala volinikule Arnold Soomile Tallinnas 17. juunil 1944. TLA, f. 88, n. 1, s. 33.

¹¹⁰ TÜR, f. 152, n. 1, s. 17.

kuid liikmepileteid jagati ka inimestele, kellel oli 25% ulatuses rootsi päritolu. Võimalik, et Elmire Soom kvalifitseerus nende inimeste hulka. Samas on teada, et seltsi liikmepileteid oli võimalik saada ka suulise tunnistuse põhjal, aga neid on isegi ostenud.¹¹¹ Arvestades kuivõrd palju isiklikke asju Soomid Rootsi kaasa võtsid, näiteks arhiiviväljakirjutuste kogu, raamatuid ja isegi fotoalbumid, valmistati eluks eksiilis põhjalikult ette.

Nii või teisiti, 1944. aasta suvel ootas Soomide pere Haapsalu lähedal Riguldis võimalust Rootsi põgeneda. Augusti alguses kirjutati end lausa Riguldi valda sisse.¹¹² Arnold Soom ise käis veel mõnda aega Tallinnas tööl, kuid abikaasa Elmire võttis oma töökohalt Tallinna Linnaarhiivis esmalt 3.–18. juulini puhkuse ja seejärel pidi ta kuu lõpuni viibima kohustuslikel põllutöödel. Ettenähtud ajal Elmire tööle ei ilmunud; selle asemel saatis ta linnaarhiivaar Rudolf Kenkmaale kahel korral (4. ja 29. augustil) nii sisulises kui ka vormilises mõttes Kenkmaas kahtlust äratanud arstitõendi kroonilise sapipõiepõletiku kohta. Pealegi olevat proua Soom ühele oma tuttavale öelnud, et ta mängib haiget, et töölt puududa. Kui Kenkmaa uuris Arnold Soomi käest naise töölt puudumise põhjusi, märkinud see, et on naisega „mittetiheas kontaktis ega tea ta täpset asukohta“. Samas on Soom ise juuli alguses teatanud minekust Läänemaale Riguldisse. Kenkmaani jõudnud kuulduste kohaselt ootasid Soomid seal „valget laeva“ ja augusti lõpus või septembri alguses olevatki neil õnnestunud Rootsi pääseda. Kuna ka Arnold Soom oli tööst eemale jäänud, tagandas Eesti Omaalitsuse juht ta 1. septembrist 1944 ametist.

Sama taotles Kenkmaa Elmire Soomi suhtes ja tegi ettepaneku võtta ta töökorra rikkumise eest vastutusele.¹¹³

Pagulasena Rootsis

Riguldis oli Soomidega koos teisi põgenemisvõimaluse otsijaid, nagu kunstiajaloolase Armin Tuulse ja füüsikaproffessor Villem Koerni pere. Ja augusti lõpus saigi põgenemine teoks. Nagu Liidia Tuulse on meenutanud, lisanud Rootsi riigiantikvaar Sigurd Curman kümnekond Eesti teadlast nende isikute nimekirja, keda Rootsi soovis vastu võtta. Sel moel pääseti augusti viimastel päevadel eestirootslasi transportinud mootorpurjeka „Juhan“ ühele reisile. Hanko kaudu jõuti Stockholmi skääridesse, kus põgenikud paigutati Vikingshilli laagrisse. Soomi naispere viibis 1945. aasta kevadeni Kesk-Rootsis Östergötlandi läänis Medevi Brunni põgenikelaagris.¹¹⁴

1. septembril 1944 kuulati end demokraadi ja Eesti patrioodina esitlenud Arnold Soom Rootsi politseivõimude poolt Lidingö saarel üle. Tõlgi vahendust ta ei vajanud. Protokoll kohaselt maabus ta saarele 31. augustil ning palus luba jääda Rootsi ja leida sobilik töö. Põgenemise põhjuseks tõi ta asjaolu, et veebruarist alates oli ta sattunud vastuollu Saksa võimudega, kes soovivad Eesti arhiivimaterjalide evakueerimist Saksamaale. Sel põhjusel otsustanud ta põgeneda, pealegi kartnud ta Eesti peatset hõivamist venelaste poolt.¹¹⁵ 1.–2. septembril on vormistatud Soomi põgenikupassitaotlus, milles on ära märgitud tema soov tegeleda edaspidi Rootsis teadustööga ning välja on toodud taotleja

¹¹¹ C. G. Andrae. Rootsi ja suur põgenemine Eestist 1943–1944. Tallinn, 2005, lk. 43–44.

¹¹² Sissekirjutus Riguldi (Rikholdi) valda 5. augustist 1944: SRA, Statens Utlänningskommission 1916–1976, hemliga arkivet, polisrapporter, baltiska flyktingar 1944–1945, vol. F_1_B:2334.

¹¹³ Rudolf Kenkmaa Tallinna linnavalitsuse haridusosakonna juhatajale 15. septembrist 1944. TLA, f. 52, n. 2, s. 2523.

¹¹⁴ Liidia Tuulse kiri autorile 30. septembrist 1995. Enn Nõu meenutuste kohaselt, kes oma perega oli samal laeval, lahkus kolmemastiline mootorpurjeka „Juhan“ Haapsalu Uuest sadamast 28. augustil 1944 ja jõudis Stockholmi Breviki silla juurde Lidingöl 31. augusti õhtul: Enn Nõu kiri autorile 17. detsembril 2015. Mootorpurjeka „Juhan“ reiseid kohta vt. lähemalt: M. Hamberg, m/s Juhans resor. – Rickul/Nuckö Hembygdssförenings Medlemsblad, 4, 2002, lk. 12–15; ja Sigurd Curmani tegevuse kohta eestirootslaste toomisest Rootsi: C. G. Andrae. Rootsi ja suur põgenemine Eestist 1943–1944, lk. 48.

¹¹⁵ Kriminaalkonstaabel Eric Wennströmi koostatud Arnold Soomi ülekuulamise protokoll 1. septembrist 1944: SRA, Statens Utlänningskommission 1916–1976, hemliga arkivet, polisrapporter, baltiska flyktingar 1944–1945, vol. F_1_B:2334.

keelteoskus: saksa, rootsi, vene ja soome keel.¹¹⁶ Elmire Soom kinnitas enda ülekuulamisel perekonna soovi jääda Rootsi, mis tulenes hirmust kommunistide ees.¹¹⁷

Arnold Soom ei viibinud laagris ühte kuudki, mis Rootsi 1944/45. aasta pagulaspoliitikat silmas pidades on väga lühike aeg.¹¹⁸ Ju oli tal mõjukaid toetajaid. Juba 27. septembril 1944 võeti Soom arhiivitöölisena Rootsi Riigiarhiivi tööle. Rahad selleks tulid Rootsi Tööturuvalitsuselt.¹¹⁹ Oma taotlustes Rootsi Välismaalastekomisjonile pikendada tema viibimist maal on Soom märkinud, et poliitilise põgenikuna puudub tal võimalus Eestisse tagasi minna. Enda käendajaks on Soom kõikides avaldustes märkinud toonase Rootsi riigiarhivaari Bertil Boëthiuse, ühel korral dr. Adolf Schücki Riiklikust Ajaloomuuseumist ja ühel korral ülemleitnant Thomas Jakobssoni Rootsi Armeemuuseumist. Soom pidi esitama ka andmeid oma sissetulekute kohta. 1945. aastal oli tema palk 350 Rootsi krooni kuus, 1949. aastaks oli palk kasvanud 575 kroonile. Nende aastate elukohana on Soom märkinud Stock-

holmi Enskede eeslinna, Flädervägen 6.¹²⁰

1. juulist 1947 sai Soomist Rootsi Tööturuvalitsuse teaduslik uurija-stipendiaat (*forskarstipendiat*) ning pärast seda, kui talle 26. mail 1954 oli antud Rootsi kodakondsus,¹²¹ tõusis ta vastavalt kuningas Gustav VI Adolphi otsusele 1. juulist 1956 Riigiarhiivi erakorraliseks arhivaariks. Selles ametis oli Soom pensioneerumiseni 1966. aastal, ehkki lepingulisid töid tegi ta arhiivile veel 1970. aastani.¹²²

Soomi suurimaks tööks Rootsi Riigiarhiivis oli Rootsi Läänemere-provintside Eesti-, Ingeri-, Liivi- ja Saaremaa 16. ja 17. sajandi arhivaale sisaldava Livonica II kogu ümberkorraldamine ja uute nimistutega varustamine. Veel on Soom korrastanud Tidö lossiarhiivi (riigikantsler Axel Oxenstierna ja ta järglaste kirjakogu), Bremeni kogu (*Bremensia-samling*), Gadebuschi kogu ja Londoni peakonsulaadi arhiivi. Samuti osales Soom allikapublikatsioonide väljaandmisel, nagu Rootsi ajalooliste linnade privileegide¹²³ ja Rootsi-Vene majandussuhete kohta 17. sajandil.¹²⁴ Soomi tööpanust hinnati Rootsi Riigiarhiivis kõrgelt.¹²⁵

¹¹⁶ Arnold Soomi põgenikupassitaotlus 1./2. septembrist 1944: SRA, Statens Utlänningskommission 1916–1976, hemliga arkivet, polisrapporter, baltiska flyktingar 1944–1945, vol. F_1_B:2334.

¹¹⁷ Elmire Soomi ülekuulamise protokoll 1. septembrist 1944: SRA, Statens Utlänningskommission 1916–1976, hemliga arkivet, polisrapporter, baltiska flyktingar 1944–1945, vol. F_1_B:2334.

¹¹⁸ Enamikule eesti põgenikele lõppes põgenikelaagri aeg 1945. aasta kevadel: C. G. Andrae. Rootsi ja suur põgenemine Eestist 1943–1944, lk. 146.

¹¹⁹ Rootsi Tööturuvalitsus andis põgenikele kolmeaastasi stipendiume tööks mõnes asutuses, mida nimetati arhiivitöök, mille juurde võis kuuluda ka võimalus teha teadustöö. Eesmärk oli tagada elatusmiinimum. Sisuliselt oli tegu hädaabitööga. Esmajoones pakuti seda võimalust vanematele inimestele, nt. endistele teadlastele, professoritele, kel oli Rootsi tööturul raske konkureerida.

¹²⁰ Arnold Soomi avaldused Välismaalastekomisjonile pikendada tema viibimist Rootsis 2. märtsist 1945, 3. septembrist 1945, 11. septembrist 1946, 5 septembrist 1947 ja 29. augustist 1949: SRA, Statens Utlänningskommission 1916–1976, hemliga arkivet, polisrapporter, baltiska flyktingar 1944–1945, vol. F_1_B:2334. Maja, kus Soomide perekond elas, oli valminud selsamal 1944. aastal. 1959. aastast elasid Soomid Sköndalis samuti vastvalminud majas: Liidia Tuulse kiri autorile 30. septembrist 1995.

¹²¹ Tõend Arnold Soomile Rootsi kodakondsuse andmise kohta. SRA, Statens Utlänningskommission 1916–1976, hemliga arkivet, polisrapporter, baltiska flyktingar 1944–1945, vol. F_1_B:2334.

¹²² Rootsi riigiarhivaari Ingvar Anderssoni ja Riigiarhiivi juhtkonna tõend 3. märtsist 1955 Arnold Soomi töötamise kohta Rootsi Riigiarhiivis; Rootsi Haridusdepartemangu (*Ecklesiastikdepartementet*) esildis 8. juulist 1955 kuningas Gustav VI Adolfile Arnold Soomi töökohataotluse kohta Riigiarhiivis; kuningas Gustav VI Adolphi otsus 1. juunist 1956 Arnold Soomi määramise kohta Rootsi Riigiarhiivi erakorraliseks arhivaariks. TÜR, f. 152, n. 1, s. 3.

¹²³ Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer. D. 6. (1621–1632). Utgiven av Carl-Fredrik Corin och Folke Sleman. Stockholm, 1985.

¹²⁴ Ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Ryssland under 1600-talet (Dokument ur svenska arkiv). Stockholm, 1978.

¹²⁵ Rootsi riigiarhivaari Ingvar Anderssoni ja Riigiarhiivi juhtkonna tõend Arnold Soomi töötamise kohta Rootsi Riigiarhiivis 3. märtsist 1955. TÜRmtk, f. 152, n. 1, s. 3.

1956. a. Hässelbys. Vasakult: Gustav Ränk, Evald Blumfeldt, Eduard Ole, Kristjan Ränk, Aino Ränk, Arnold Soom, Meeri (Elmire) Soom. Foto: SRA, Arnold Sooms arkiv

Arhiivitöö kõrval tegeles Soom aktiivselt teadustööga majandus- ja sotsiajalajaloo alal. Kui Eestis oli Soom teadusseltsidest kuulunud Akadeemilisse Ajalooseltsi, Õpetatud Eesti Seltsi ja Narva Ajaloo Seltsi, siis Rootsis oli ta 1945. aastal üks Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis asutajaliikmeid ja kuulus aastaid juhatusse (aastani 1975). Samuti oli ta tegev Akadeemilises Rootsi-Eesti Seltsis, Eesti Teaduslikus Instituudis, Rootsi Balti Instituudis ja Balti Ajaloo Komisjonis (Saksamaal Göttingenis). 1966. aastal valiti Soom Turu Ajalooseltsi (*Turun Historiallinen Yhdistys*) ja Skandinaavia Ajalooliste Käsikirjade Väljaandmise Kuningliku Seltsi (*Kungl. samfundet för utgivande av handskrif-ter rörande Skandinaviens historia*) liikmeks.¹²⁶ Endiselt oli ta üliõpilasseltsi „Veljesto“ liige. „Veljestosse“ kuulusid ka tema lähimad kolleegid Rootsi Riigiarhiivist Evald Blumfeldt ning Jakob Koit. Lisaks oli Soomil väga laiaulatuslik kirjavahetus paljude kolleegidega nii Läänes kui ka Idas. Kirjavahetuse mahtu ja usaldus-

likkust silmas pidades tõuseb esile kunagine õpingukaaslane Tartu Ülikooli päevilt – Georg von Rauch Marburgis ja hiljem Kielis.

Inimesed, kes Arnold Soomiga Rootsist kokku puutusid, rõhutavad nii tema töökust ja pühendumust kui ka loomupärast tagasihoidlikkust, heasüdamlikkust ja abivalmidust. Samas ei olevat ta kannatanud arhiivitöös pikemaid kohvipause kui 15 minutit, pärast seda läinud ta närviliseks ja suundunud tagasi tööle, samal ajal kui kolleegid jäänud veel lobisema.

Arnold Soomi elus oli tähtis koht tema abielul. Elmire Soom ei olnud mitte ainult abikaasa ja koduperenaine, vaid abistas oma meest ka tema teadustöös. Riigi Keskarhiivis Tartus saadud kogemustega aitas Elmire Arnoldil nii arhiivides materjali koguda kui ka tellitud mikrofilme kodus lugeda. Elmire kaastöö oma mehele algas juba Narva perioodil, kui ta kaheksa aasta jooksul töötas mittepalgalisena Narva linnaarhiivi ajaloolises

¹²⁶ J. Koit. Arnold Soom 50. – Stockholms-Tidningen Eestlastele, nr. 124, 2. juuni 1950; T. Künnapas. Eesti Päevaleht, Stockholm 5. jaanuaril 1967; Mälestades dr. Arnold Soomi. – Eesti Päevaleht, 20. augustil 1977.

osakonnas. 1930. aastate teadusreisidel Rootsi tehti arhiivimaterjalidest kahasse väljakirjutusi. Hiljem koostöö jätkus, kusjuures 1960. aastatel töötas Elmire nii mõnelgi korral iseseisvalt Göttingenis Tallinna linnaarhiivi materjalide kallal, samal ajal kui abikaasa oli tööl Stockholmis.¹²⁷ Soomi sõnul naine nautis seda tööd.¹²⁸ Kui Arnold Soom suri, märkis Elmire, et elas kogu elu abikaasa teadustegevusele kaasa, see täitis rikkalikult ka tema elu ja nüüd ei teagi, kuidas edasi hakkama saab.¹²⁹

Kuid oli ka murekohti. Elmire Soomi lähedalt tundnud kaaspagulased on märkinud tema tugevat närvilisust ja mõneti paranoilist hirmu Nõukogude Liidust lähtuva uue sõja ees, mille käigus vallutatakse Rootsi. Ühest Arnold Soomi kirjast Elmirele jääb mulje, et naine soovis Rootsist edasi liikuda, mille Arnold sobiva töö puudumisele viidates maha laitis.¹³⁰ Abikaasa närvilisusele viitas Arnold Soom ka eravestlustes ja kirjavahetuses kolleegidega. Närvilisust suurendasid pidevad selja- ja liigesevalud. Ja kui Arnold suri, sulgus naine koduseinte vahele. Ka oma endist kodumaad Soomid enam ei külastanud. Kui Arnold Soom oleks selleks oma elu lõpuaastatel isegi valmis olnud, siis abikaasa Elmire oli kategooriliselt Eestisse sõidu ja sealpoolsete kontaktide vastu.¹³¹

Soomid armastasid suvesid veeta väljaspool Rootsit, viimastel aastatel Austrias. Sinna

suunduti ka 1977. aastal. Tiroolis Steinach am Brenneris peatudes tehti ühepäevaseid matku lähiumbrusse. Nii ka 28. juulil. Matkalt naastes otsustas Arnold Soom puhata, kuid 19.30 tabas teda südame seiskumine. Urni kättesaamist Austriast tuli pikalt oodata. Nii toimus matusetalitus alles 25. oktoobril 1977 Stockholmi Püha Jakobi kirikus ja Arnold Soom sängitati Metsakalmistule.¹³² Soomi lahkumine äratas tähelepanu nii Rootsi kui ka pagulasringkondades. Rootsi lehtedes ilmusid järelehüüded Sten Karling ja Gustav Ränga sulest,¹³³ rääkimata pagulaspressist.¹³⁴ Tähelepanuväärne on Soomi Saksa okupatsiooni aegse ülemuse ja hilisema kolleegi Hellmuth Weissi tõdemus Elmire Soomile: „*Mit Ihrem Gatten ist einer der angesehensten und produktivsten Historiker unserer Generation dahingegangen. Die baltische Geschichtsforschung hat einen unwiederbringlichen Verlust erlitten.*“¹³⁵ Sarnane arusaam Soomi kohta oli ka Georg von Rauchil.¹³⁶

Elmire Soom suri Stockholmis 29. märtsil 1986.

II. Ääremärkusi Soomi teadustegevuse kohta

Arnold Soom on kirjutanud viis monograafiat, üle saja teadusartikli ja retsensiooni ning arvukalt publitsistikat,¹³⁷ ehkki oma debüütteadusartikli avaldas ta 29-aastasena, sisuli-

¹²⁷ Näiteks 1961. aasta juulis tegi Elmire Soom Göttingenis umbes kuu aega abikaasale arhiivitööd, saates postkaartidel lühiteateid läbivaadatud materjalide kohta. TÜR, f. 152, n. 1, s. 14.

¹²⁸ Arnold Soom Vello Helkile Stockholmist 29. aprillil 1962: kirjavahetuse koopia autori valduses.

¹²⁹ Elmire Soom Kerstin ja Sten Karlingile 29. septembril 1977. TÜR, f. 152, n. 1, s. 12.

¹³⁰ Arnold Soom Elmire Soomile Stockholmist 5. oktoobril 1952. TÜR, f. 152, n. 1, s. 156. Võimalik, et Elmire Soom pidas silmas abikaasa teoreetilisel võimalikku tööleasumist Saksamaal Marburgis. Nimelt oli 1950. aastal kõne all seal Balti Akadeemia rajamine, kus oleks tööd saanud ka kaks Eksil-Eesti teadlast: M. Velke. Baltische Diaspora in Bonn. Das Baltische Forschungsinstitut (BFI) 1949–1972 (Masterarbeit zur Erlangung des akademischen Grades). Philosophische Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, 2014, lk. 43–45.

¹³¹ Arnold Soom Georg von Rauchile Stockholmist 22. detsembril 1973. SRA, Arnold Soomide arhiv, vol. 10.

¹³² Vt. Arnold Soomi matusega seotud materjale. TÜR, f. 152, n. 1, s. 12.

¹³³ S. Karling. Arnold Soom †. – Svenska Dagbladet, 20. oktoobril 1977; G. Ränk. Arnold Soom †. – Dagens Nyheter, 20. oktoobril 1977.

¹³⁴ Vt. nt. lähemate sõprade järelehüüdeid: Jakob Koit. Arnold Soomi mälestades. – Teataja, 13. augustil 1977; T. Künnapas. Mälestades dr Arnold Soomi. – Eesti Päevaleht, 20. augustil 1977; G. Ränk. Kordumatud tunnid. Arnold Soomi mälestades. – Teataja, 15. septembril 1977; E. Blumfeldt. Mälestades dr. Arnold Soomi. – Eesti Päevaleht, 20. oktoobril 1977.

¹³⁵ Hellmuth Weiss Elmire Soomile 15. septembril 1977. TÜR, f. 152, n. 1, s. 12.

¹³⁶ G. von Rauch. Arnold Soom (1900–1977). – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, 26, 1978, lk. 154–155.

¹³⁷ Soomi bibliograafia on ilmunud: A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 343–352.

selt küpse mehana. Soomi esimesed artiklid käsitlesid Saaremaa ajalugu 17/18. sajandi vahetusel ja valmisid peaaesjalikult magistriritoõ baasil. Narva tööle asumine mõjutas Soomi järgneva kümnendi teadustööde sisu. Nagu ta on märkinud, hakkas ta juba esimestel tegevusaastatel Narvas uurima linna ajalugu, eriti Rootsi võimu perioodi, mille kohta leidis linnaarhiivis võrdlemisi rikkalikult seni vähe tuntud materjali. Teine Narva ajaloo seisukohalt oluline kollektsioon paiknes Rootsi Riigiarhiivis.¹³⁸ Veel töötas Soom Riigi Keskarhiivis Tartus, Tallinna, Pärnu ja Tartu linnaarhiivis ning välisarhiividest Soomes ja Lätis. Uurimistöös keskendus Soom esialgu Vene transiitkaubandusele Narvas, kuid laiendas edaspidi teemat teistelegi Rootsi Läänemere-provintside merelinnadele. Soom jälgis Rootsi keskvoimude, iseäranis riigikantsler Axel Oxenstierna poliitikat Vene kaubanduse tagasitoomisel Soome lahe linnadesse Narva, Tallinna ja Nyenisse. 1940. aastal esitas Soom Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonnale, mille diplomeeritud edasiõppijaks ta aastatel 1935–1938 oli,¹³⁹ väitekirja „Vene transiitkaubanduse probleem ja Eesti linnad 1636–1656“. Doktoriope lõppes eksamiga, mille Soom sooritas hindede *hea*. Eksami võtsid vastu professorid Hans Kruus, Peeter Tärvel ja Hendrik Sepp. Poliitiliste olude pingestudes tuli kaitsmisega kiirustada. See leidis aset 4. mail 1940. Oponentideks olid Sepp ja Otto Liiv. 25. mail kinnitas Tartu Ülikooli valitsus Soomile *doctor philosophiae* kraadi Eesti ja Põhjamaade ajaloo alal.¹⁴⁰ Pärast väitekirja tõlkimist saksa keelde avaldati see ÕES-i sarjas.¹⁴¹

Soomi doktoriväitekirja oli toonase Eesti ajalookirjutuse kontekstis uuenduslik, kas

või juba väga ulatuslikule arhiiviainesele tuginemise tõttu. Teiseks vaatles Soom Eesti ala linnade kaubandusprobleeme laiemas Rootsi, aga ka läänepoolse Euroopa kontekstis. Soom leidis, et pärast Eestimaa vallutamist kujunes Rootsi valitsuse üheks olulisemaks majanduspoliitiliseks probleemiks Vene transiitkaubanduse küsimus, mis rajanes lootusele, et neil õnnestub Vene väliskaubandus, mis 16. sajandi lõpukümnenditel oli suundunud Põhja-Jäämerele, Läänemerele tagasi tuua. Axel Oxenstierna juhitud eestkostevalitsuse reformipoliitika oli tugevalt mõjutatud Madalmaade liberaalsetest seadustest ja valitsevast majandusteooriast – merkantilismist. Soomi järgi oli Rootsi kaubanduspoliitika motiiviks sõja pidamiseks vajaliku materiaalse baasi loomine. Katkematud sõjad nõudsid riigikassast suuremaid summasid, kui Rootsi emamaa piiratud majandusressursid anda suutsid. Soomi ideid arendas edasi Artur Attman oma 1944. aastal kaitstud doktoritöös ja hilisemates uurimustes.¹⁴² Soomi väitekirja miinusena töid oponendid esile statistilise materjali puudumise, mille alusel saanuks hinnata Rootsi kaubanduspoliitika edukust 1630.–1650. aastate kaubakonjunktuuri taustal, ja Vene tsaari majanduspoliitika vähest arvestamist.¹⁴³

Soomi küpsust ajaloolasena 1930. aastatel näitab tema osalus Hans Kruusi toimetamisel ilmunud „Eesti ajaloo“ II ja III köite peatükkide kirjutamisel ning maakondliku koguteose „Eesti“ Saare- ja Viljandimaa köidete juures. Ja nagu märgitud, kavandas Soom pärast väitekirja kaitsmist edasi uurida Narva ajalugu. Selleks eraldas Eesti Teaduste Akadeemia 1940. aastal talle stipendiumi uurimistööks Rootsi arhiivides, kuid Nõukogude

¹³⁸ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 114.

¹³⁹ Arnold Soomi isikutoimik Tartu Ülikoolis diplomeeritud edasiõppijana. EAA, f. 2100, n. 2b, s. 87.

¹⁴⁰ Arnold Soomi isikutoimikud Tartu Ülikoolis. EAA, f. 2100, n. 1, s. 14928 ja f. 2100, n. 2, s. 1114.

¹⁴¹ A. Soom. Die Politik Schwedens bezüglich des Russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636–1656. (Õpetatud Eesti Seltsi toimetused, 32.) Tartu, 1940.

¹⁴² A. Attman. Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558–1595. Lund, 1944; A. Attman. The Russian and Polish markets in international trade 1500–1650. (Publications of the Institute of Economic History of Gothenburg University, 26.) Göteborg, 1973; A. Attman. The struggle for Baltic markets. Powers in conflict 1558–1618. (Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis. Humaniora, 14.) Göteborg, 1979.

¹⁴³ Vt. näiteks Otto Liivi väga põhjalikku retsensiooni väitekirjale (EAA, f. 2100, n. 1, s. 14928) ja selle alusel ilmunud raamatule. Ajaloo Ajakiri 1941, nr. 2, lk. 102–107.

okupatsioon nullis selle ettevõtmise.¹⁴⁴ Nõukogude ja Saksa okupatsiooni ajal keskendus Soom arhiivi ja Riigiraamatukogu juhtimisele ja tema aktiivne teadustegevus soikus, ehkki sel perioodil on ta uurijana kasutanud Tallinna Linnaarhiivi materjale.¹⁴⁵

Uus võimalus ajaloo uurimisega teaduslikul tasemel tegelemiseks tuli eksiilis Rootsis. Alustades arhiivis tööd *Livonica* koguga, leidis Soom rikkalikke allikmaterjale Rootsi Läänemere-provintside mõisamajanduse kohta. Soomi enda hinnangul kujunes sellest tema tähtsaim uurimus – „Mõis Eestimaal 17. sajandil“,¹⁴⁶ mis ilmus raamatuna 1954. aastal.¹⁴⁷ Selle jätkuna avaldas Soom 1961. aastal uurimuse Balti viljakaubandusest.¹⁴⁸ Mõlemad uurimused said retsensentidelt kõrge hinnangu. Olgu siinkohal esile toodud Juhan Kahki pea-aegu pool sajandit hilisem hinnang Soomile: „... der mit seinem Buch „Der Herrenhof in Estland“ den modernen Zweig dieser Forschungsrichtung überhaupt erst begründet hat.“¹⁴⁹

Soom tundis huvi linnade kaubanduse vastu. Juba oma doktoritöös käsitles ta Narva ja Nyeni kõrval Tallinna kaubanduse probleeme. Paradoksaalsel kombel oli Soom üks neist, kelle osalusel sattusid Tallinna linnaarhiivi materjalid Saksamaale, kus neid hoiti esmalt Goslaris, seejärel Göttingenis, hiljem Koblenzis. Paradoks on ka see, et n.-ö. vabas maailmas elades sai Soom evakueeritud arhiiv-

vimaterjale kasutada, aga need, mis jäid Tallinna, olid talle kättesaamatus kauguses. Ühes oma kirjas Herbert Ligile tegi ta ettepaneku mikrofilme vahetada: Ligi, kes ei pääsenud uurima Rootsi, oleks Soomi vahendusel saanud mikrofilme sealsetest Eesti keskaja materjalidest, Soom jälle koopiaid Tallinna jäänud 17. sajandi kaubanduse ja käsitöö allikatest.¹⁵⁰ Samal teemal korrespondeeris Soom veel ka Juhan Kahkiga,¹⁵¹ ja 1963. aastal saatis ta lausa kirja Arhiivide Talitusele (s. o. Arhiivide Valitusele) Nõukogude Eestis. Soovitud filmid jõudsid Stockholmi 1964. aasta mais.¹⁵²

Soom viibis sageli Saksamaal; pealegi paiknes Göttingenis Balti Ajaloo Komisjon, mille korrespondeeriv liige ta oli. Göttingenis töötas Soom koos oma abikaasaga Elmirega intensiivselt Tallinna 17. sajandi kaubandusajaloo allikatega – sadamaraamatutega, kaupmeeste äriarvamatute ja kirjavahetusega, raeprotokollidega.¹⁵³ Arhiivitöök Saksamaal sai ta stipendiume Johann Gottfried Herderi Uurimisinõukogult (*J. G. Herder-Forschungsrat*). Lisaks olid Soomile tuttavad Tallinna materjalid Rootsi Riigiarhiivis. Selle uurimistöö tulemusel valmis Soomil 1969. aastal monograafia „Tallinna kaubandus 17. sajandil“.¹⁵⁴ Tallinna teemat käsitles Soom ka oma 1971. aastal ilmunud monograafias „Tallinna tsunftikäsitöölised 17. sajandil“.¹⁵⁵ Pärast Tallinna teema lõpetamist oli Soomil soov ette võtta Rootsi riigikantsleri Axel Oxens-

¹⁴⁴ J. Koit. Stockholms-Tidningen Eestlastele, 2. mail 1950. Ettevalmistusi linna ajaloo kirjutamiseks Soom tegi. Tema isikufondis Rootsi Riigiarhiivis Stockholmis on rootsiaegse Narva ajaloo käsikirjalisi osi. SRA, Arnold Sooms arkiv.

¹⁴⁵ L. Kõiv. Tallinna Linnaarhiiv 1939–1941. – Ex Archivo Civitatis: Tallinna Linnaarhiivi ajaloost (Tallinna Linnaarhiivi Toimetised, 12). Koost. L. Kõiv. Tallinn, 2008, lk. 134; L. Kõiv. Tallinna Linnaarhiiv 1941–1944, lk. 159, 165.

¹⁴⁶ A. Soom. Mälestusi. Artikleid, lk. 28.

¹⁴⁷ A. Soom. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund 1954.

¹⁴⁸ A. Soom. Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien handlingar. Historiska serien, 8.) Stockholm, 1961.

¹⁴⁹ J. Kahk. Bauer und Baron im Baltikum. Versuch einer historisch-phänomenologischen Studie zum Thema „Gutsherrschaft in den Ostseeprovinzen“. Tallinn, 1999.

¹⁵⁰ Arnold Soom Herbert Ligile Stockholmis 8. oktoobril 1960. TÜR, f. 146, n. 1, s. 128; SRA, Arnold Sooms arkiv, vol. 7.

¹⁵¹ Juhan Kahk Arnold Soomile Tallinnas 16. jaanuaril, 17. veebruaril ja 29. märtsil 1962; Arnold Soom Juhan Kahkile 6. märtsil 1962. SRA, Arnold Sooms arkiv, vol. 7.

¹⁵² Arnold Soom Nõukogude Eesti Arhiivide Talitusele 9. septembril 1963. SRA, Arnold Sooms arkiv, vol. 8.

¹⁵³ Arnold ja Elmire Soomi poolt Tallinna Linnaarhiivi materjalidest tehtud väljakirjutused on hoiul Arnold Soomi isikufondis Tartu Ülikooli raamatukogus. TÜR, f. 152.

¹⁵⁴ A. Soom. Der Handel Revels im 17. Jahrhundert. (Marburger Ostforschungen, 29.) Wiesbaden, 1969.

¹⁵⁵ A. Soom. Die Zunfthandwerker in Revel im siebzehnten Jahrhundert. Stockholm, 1971.

tierna Eestimaa mõisate kompleksi majandusprobleeme käsitlev uurimus. Võimalikuks sai see tänu tegelemisele Tidõ lossiarhiivi materjalide korrastamisega Riigiarhiivis. See töö jäi pooleli. N.-ö. sahtlisse kirjutatuna jäi seisma uurimus Eesti väikestest sisemaalinnadest. Väljavaateid käsikirja tõlkimiseks ning Rootsis või Saksamaal avaldamiseks enam ei olnud: Euroopat räsib 1970-ndate aastate majanduskriis, ja nagu Soom kurvastusega tõdes, olid kõik tema varasemate tööde tõlkijad surnud.¹⁵⁶

Rootsis Soom publitsistikat enam ei avaldanud, küll on ta suurel hulgal kirjutanud retsensioone. N.-ö. kergemaks tööks oli M. Ojamaa ning A. ja T. Varmase 1944. aastal soome keeles ilmunud „Viron historia“ eestikeelse tõlkeversiooni täiendamine Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis eestvedamisel koos Evald Blumfeldti, Erik Laiu ja teistega 1946. aastal.¹⁵⁷ Samuti tegi Soom kaastööd koguteosele „Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas“.

Paguluses olles hoidis Soom Eesti ajalookirjutusel silma peal. Talle kui produktiivsele ajaloolasele saadeti endiselt kodumaalt palju kirjandust, muidugi ka palveid. 1950. aastate keskpaiga seisuga hindas Soom Eesti ajalookirjutuse taseme madalaks. 1956. aastal kirjutas ta oma noorele kolleegile Vello Helkile: „Praegu, muidugi, pole Nõukogude Eesti uurimistase selline, et seda läänemaailmas tõsiselt saab võtta, sest see on tugevasti marksismi-leninismi kammitsais. Ent on sümptome, et pilt võiks vähehaaval muutuda“, ja samas hellitas ta lootust, et „mitte kauges tulevikus võiks arvata vasti ilma hädaohuta Eestisse uurima sõita“. Ometi leidis ta Hruštšovi sula ajal 1962. aastal: „Kuid ma, loomulikult, ei riskeeri sinna uurima sõita, kuigi see ehk nüüd juba võimalik oleks.“ 1959. aastal kohtus Soom Stockholmis oma Tartu-perioodi tuttava Leida Loonega, kes valis Rootsi Riigiarhiivis materjale „Nõu-

kogude Eesti majandusajaloo“ tarvis. Loonelt saadud info põhjal resümeeris Soom: „... neil on uurijal seepoolest kergem, et Teaduste Akadeemial on teenistuses rida teaduslikke töölisi ja laborante, kes teevad allikatekogumise ja väljakirjutamise musta töö ära, nii et „suured“ tuusad ise muudkui istuvad maha ja kirjutavad. Kuid sellegipärast ei näi ajalookirjutamine seal eriti kiirelt edenevat.“¹⁵⁸

Hiljem Soomi suhtumine muutus. Temaga otsisid kontakti paljud noorema põlvkonna Eesti ajaloolased. Ühes 1969. aasta kirjas hindas Soom Herbert Ligi „tüsedaks uurijaks“.¹⁵⁹ Oma kirjavahetuses läänepoolsete kolleegidega andis ta kiitva hinnangu veel Ea Janseni, Juhan Kahki, Helmut Piirimäe ja Enn Tarveli töödele. Nõukogude Lätist olid talle silma hakanud Vassili Dorošenko uurimused.

Oma olemuselt oli Arnold Soom eelkõige arhiiviajaloolane, kes ei suutnud end allikatest eemal hoida, nii nagu Cederbergi koolkonnale iseloomulik. Moodsatest, sageli lühikesteks ajaks esile kerkinud ajalooteooriatest ja -meetoditest ei lasknud ta end kaasa kiskuda. Julgeid hüpoteese ja fantaasialende tema töödes ei leidu. Soomi uurimused on faktitihedad ja tema poolt läbi töötatud teemadele on uute arhivaalide näol täiendust leida raske. 1971. aastal tõdes Soom: „... õieti on minugi tööde laad rohkem kultuuriajalooline kui majandusajalooline tänapäeva arusaamise mõttes. Nooremate majandusajaloolaste tööd on rohkem „rehendusraamatud“ kui ajalugu. Isegi algebralised vormelid esinevad sageli.“¹⁶⁰

Enn Küng

(1963), PhD, Eesti varauusaja dotsent, Tartu Ülikool, Lossi 3, 51003 Tartu, ennkung@ut.ee

¹⁵⁶ Neid asjaolusid on Soom maininud paljudele oma kirjapartneritele. Vt. nt. Arnold Soom Ea Jansenile 20. jaanuaril 1972. SRA, Arnold Sooms arkiv, vol. 9.

¹⁵⁷ M. Ojamaa, A. Varmas, T. Varmas. Eesti ajalugu. Stockholm, 1946.

¹⁵⁸ Arnold Soom Vello Helgile Stockholmis 19. juulil 1956 ja 17. novembril 1959: kirjavahetuse koopia autori valduses. Arnold Soom on retsenseerinud „Zeitschrift für Ostforschung“ veergudel 1963. aastal Juhan Kahki uurimust „Krestjanskoe dvizenie i krestjanskij vopros v konce XVIII i v pervoj četverti XIX veka“ ja 1967. aastal Enn Tarveli kandidaaditööd „Fol´vark, pan i poddannij“.

¹⁵⁹ Arnold Soom Vello Helkile Stockholmis 3. aprillil 1969. Kirjavahetuse koopia autori valduses.

¹⁶⁰ Arnold Soom Vello Helkile Stockholmist 19. detsembril 1971. Kirjavahetuse koopia autori valduses.